

## ГЛАВА VIII

### КАД ЛИСТАЈУ ШУМЕ

#### ПРОЛЕЋНА ОФАНЗИВА ПАРТИЗАНА У КРАГУЈЕВАЧКОМ И МЛАДЕНОВАЧКОМ ОКРУГУ

Први шумедијски партизански одред је наставио и током зимских месеци 1942. и 1943. године нападе на непријатеља. Рад општинских управа био је онемогућен на већем делу територије аранђеловачког и младеновачког округа а партизанске чете су продужавале са нападима на жандармеријске посаде по селима. Уз помоћ сеоских оружаних десетина вршени су напади на железничке пруге и уништаване су телефонско-телеграфске линије.

Партизанске чете су се сада ослањале на добро организовану позадину и на масовну подршку народа, који је, поучен издајама разних петоклонашких групација и захваљујући политичком раду партијских руководства и организација на терену, прилазио народнослободилачком покрету не само ради ослобођења од окупатора него и да би се онемогућио „повратак на старо". Поред постојећих партизанских упоришта, тих месеци створене су многе нове „партизанске републике" у Орашцу, Бањи, Даросави, Јеловику, Гарашима, Брезовцу, Босути, Мисачи, Брајковцу, Гајевима, селу Младеновцу, Америћу, Великој Иванчи, Луњевцу, Вучаку, Водњу, Брестовику, Пударцима и др., у којима је често и преко стотину људи сарађивало са партизанима. Масовно учешће народа, у првом реду омладине, пружало је већу могућност за брже повећавање партијског чланства и за јачање осталих организација на терену. После обиласка аранђеловачког и младеновачког округа, Мома Марковић је о томе писао у априлу 1943. године Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

... „По терену је расуто благо од људи. Маса симпатизера заслужује да одмах уђу у партију а велики број чланова партије може да буде, уз малу помоћ, руководиоци. И ако не долазим много у већи контакт са масама, али сам ипак дошао до добрих кадрова, скоро ретко наиђеш на симпатизера који није зрео за партију. Многа села су листом за нас и опремна су да све дају за борбу, упркос терору. У масовном раду другови су

дали велике резултате, нарочито Космајци. Сем тога, народ је гголитички зрео и има револуционарних традиција. Није фраза ако се каже да у њиховим жилама тече крв њихових предака: качерски, колубарски, орашачки, младеновачки, космајски, грочански, посавски и јасенички, то су срезови који су сви листом за нае. Треба само мало труда, па ће тамо партија много ојачати..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2504).

Па ипак се на одлазак у партизане, на одвајање од кућа опоро одлучивало. Одлагало се док не „прођу радови у пољу“, док не „озелене шуме“. Док је атмосфера у селима, нагонила непријатеља да са стрепњом очекује пролеће. Извештаји среских начелстава били су те зиме пуни онеспокојавајућих вести и захтева да се пошаљу појачања и оружје:

„Не смео губити из вида“, писао је 4. марта начелник космајског среза, — „нити се ма чиме заваравати да комунисти неће продужити јаче рушилачке акције. Њихово се бројно стање већ повећава а кроз месец дана ми ћемо имати борбе и доста жртава на свим странама. Дакле, тежиште целе ствари, јесте добити у времену и ако их сада до пролећа не уништимо, неће бити добро за читав наш народ, а о функцији наших редовних власти неће бити ни помена, као што то беше 1941. године, неповратила се“.

Скоро истоветне садржине били су и многи други непријатељски извештаји о политичкој ситуацији у овим крајевима. Четнички поручник Марко Музикравић писао је о томе Дражи Михаиловићу:

... „Равногорац у овом срезу (орашачком) не може добити никаквог уточишта нити обавештења. Прошао сам цео срез уздуж и попреко и нигде ничега, уза сва моја настојања да се људи придобију бар за разговор о Равној Гори. Прилазио сам с много такта групама људи и дуго их припремао а они би одмахивали главом сумњајући да нешто може бити од нашег рада. Изузетак чини само страгарска општина где је продрла организација из Грузе ... Може се рећи да орашачки срез 90% (организационо) припада комунистима а идејно 75%. Нашим мањим групацијама и појединцима увек прети опасност у овом срезу, како дању тако и ноћу. Ова опасност није ништа мања и од самих мештана.

(Због тога сви органи штаба 73 и 74 саветовали су ми и молили ме да у орашачки срез не залазим, предочавајући ми погибију сигурну са 90%) ... У качерском срезу ништа није боље. Она иста група комуниста господари и овим срезом. И овде су јаки комунистички агенти и јатаци" ...

Заплашен оваквим стањем, непријатаљ је журио да се разним мерама обезбеди од партизанских акција које је са пролећем очекивао. Под претњом смртне казне, среска начелства су обнављала стару наредбу да се на удаљености од 500 метара, око друмова, пруга па и сељачких путева морају посећи шуме, дрвеће и жбуње, као и да се у брдима, и уопште ван села, морају растури све колибе и куће. За свако непријављивање „непознатих лица“ претило се логорима и стрељањима. Али због дезорганизација општинских управа, ове наредбе су мало где стизале, а тамо где су биле саопштене, народ их је ћутке саслушавао, не придајући им нарочити значај. Тих месеци постајало је све јасније да ће се убудуће све одлуке окупатора и његових сарадника моћи спроводити само оружаном силом.

Ситуацију окупационих и петоколонашких снага још више је отежавала чињеница пгго је, у оквиру припрема за четврту непријатељску офанзиву на партизанску слободну територију у Босни пребачена из западне Србије 717. немачка дивизија, а у јануару и 7. СС дивизија према Кордуну. Због тога су окупационе снаге у централној Србији појачане новим бугарским трупама.

Док су се у 1942. години бугарске трупе задржале само у крагујевачком округу, сада је Девета пешадијска дивизија Првог бугарског корпуса разместила своје јединице и по осталим градовима у централној Србији. Од немачких јединица, сем посадне 704. дивизије, (која је у марту преформирана у 104. ловачку дивизију) размештен је био у Тополи, Крушевцу и Крагујевцу 5. СС полицијски немачки пук, а у Београду, Пожаревцу и Ваљеву 2. полицијски добровољачки пук састављен од фолксдојчера из Југославије и старешинског кадра из Немачке. Ове непријатељске јединице су обезбеђивале углавном све важније објекте на пругама и друмовима. По свим градовима налазили су се одреди Недићево Сриске државне страже, који су још увек имали и своје жандармеријске станице, углавном по селима у једном делу младеновачког округа. Љотићевски пукови нису имали одређене гарнизоне, него су према потреби операција пребацивани на најугроженија подручја, а са простора западне Србије све чешће су пребациване оружане групе Драже Михаиловића.

Али скоро стотину пута бројно јаче непријатељске снаге нису више држале ситуацију у својим рукама. Офанзивност Шумадијског а касније и Космајског партизанског одреда, током 1943. године понова је покренула у борбу народ у овим окрузима.

Борбе које су водиле партизанске јединице надопушавала је оружана активност позадинских партизанских десетина. Најважнији проблем око кога су се тих месеци ангажовале позадинске организације, пре свих војне десетине, било је спровођење притиска на општинске управе. Неусвајањем оставки председника општина и постављањем нових управа у многим селима, среска начелства су крајем 1942. и почетком 1943. године покушала да среде петоколонашку власт. Због тога је штаб Првог шумадијског одреда понова издао наредбу свим општинским управама да престану са радом, а у договору са окружним руководством Партије организовано је по свим срезovima спаљивање архива општинских управа. По пресуди партизанског суда стрељан је такође и изванредан број председника и општинских деловођа који су и иначе већ били познати као профашистички елементи и сарадници окупатора.

Крајем јануара 1943. године отпочела је у Босни четврта непријатељска офанзива против јединица Народно-ослободилачке војске које су браниле ослобођену територију. Главни штаб партизанских одреда за Србију, на основу Наредбе Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, издао је 12. фебруара Наредбу свим партизанским одредима Србије:

„20. I. 1943. године“, — каже се у овој наредби — „отпочела је велика офанзива уједињеног непријатеља Немаца, Италијана, усташа и четника Драже Михаиловића на нашу ослобођену територију у Западној Босни Лици. У свом дивљем бесу, трпећи страховите губитке на Источном фронту и котрљајући се на запад, они бесомучно јуришају на наше острво слободе, они кидишу да униште нашу Народно-ослободилачку војску и изградњу срећније будућности нашем народу. За ову најновију велику офанзиву непријатељ је концентрисао велике снаге из свих крајева Југославије, снабдевање најмодернијим наоружањем. Из Србије је пребачен велики број Немаца, недићеваца и четника Драже Михаиловића, који дивљачки наваљују на наше ослобођене крајеве. Наша јуначка Народно-ослободилачка војска са нечувеним јунаштом и беспримерним пожртвовањем одолева овој непријатељској офанзиви и испуњава своју дужност пред својим народом.

Да би се помогло нашој херојској Народно-ослободилачкој војсци у успешној одбрани наших слобод-

них крајева, да би се рањена фашистичка звер до-  
тукла и да би се што пре извојевала слобода нашем по-  
робљеном народу, а с обзиром на то да су непријатељ-  
ски гарнизони у Србији јако ослабљени

## НАРЕЂУЈЕМО

1. Да сви штабови народно-ослободилачких пар-  
тизанских одреда одмах израде конкретан план за ак-  
ције и све оружане јединице одмах отпочну офан-  
зиву ..

Како се Главни штаб партизанских одреда за Србију у  
то време налазио на територији Првог шумадијског одреда,  
то је ово појачано дејство партизана опточело још пре из-  
давања ове наредбе. Чете Првог шумадијског одреда отпо-  
челе су поред ликвидације жандармеријских станица, и на-  
паде на среска места.

Тридесетог јануара Рудничка чета је заробила два  
четника у селу Шилопају и том приликом одржала збор у  
селу којем је присуствовало око 150 сељака. После збора одр-  
жана је мања приредба. Минерска тројка је тих да-на дигла  
у ваздух скретнице на железничким станицама Штавица,  
Угриновци и Крива Река. Деветог фебруара обе чете Првог  
шумадијског одреда ушле су у село Славковицу, заплениле  
намирнице одузете од селџака за немачку војску и спалиле  
спискове о мобилизацији омладине за националну службу.  
Исте ноћи партизани су ушли у рудник Мајдан и запленили  
60 килограма експлозива. Ноћу између 10. и 11. чете су  
овим експлозивом порушиле пругу Горњи Милановац—  
Лајковац. У извештају Рудничке чете упућеном штабу од-  
реда о овој акцији пише:

„... 10. II демолиране су станичне зграде, запаље-  
не архиве и уништене скретнице у железничким ста-  
ницама Кадина Лука и Бањане.

У железничкој станици Кадина Лука, уништене су  
скретнице на 4 места, станична зграда је демолирана,  
запаљена је архива и написане су пароле по читавој  
згради ... У железничкој станици Бањани, скретнице су  
уништене на 5 места, станична зграда је потпуно демо-  
лирана, сав намештај је заједно са архивом запаљен,  
исечене су две телефонске бандере, полупани изо-  
латори и исечене телефонске жице ... .”<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије,  
под бр. 4404.

<sup>2</sup> Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије,  
под бр. 3790.

Напад на друге две станице у овој заједничкој акцији извршила је Космајска чета, са замеником команданта одреда Милосавом Влајићем:

„... Ноћу, између 10 и 11 фебруара 1943 године", — пише у извештају, — „чета је извршила две акције. Први вод вршио је акцију у Угриновцима, а други вод је остао у Штавици, демолирао је станицу у Штавици и дигао пругу на неколико места и оборио 19 бандера . . .

Први вод је демолирао станицу у Угриновцима, искидао пругу . . ."<sup>3</sup>

Ноћу 17. фебруара Рудничка чета је извршила напад на жандармеријску станицу у Доњој Шаторњи под Рудником. Како је зграда била од тврдог материјала, борба је трајала пуна три сата. Ударне групе су у неколико наврата кроз прозоре убацивале „мине" у станицу. Од њих су порушена два унутрашња зида, али се зграда није могла освојити. Због близине Тополе, у којој се налазио немачки гарнизон, чета се морала повући, запаљена је само општинска архива у Доњој Шаторњи, демолирана пошта и посечено неколико телефонско-телеграфских стубова на линији Топола—Горњи Милановац. Жандарми су сутрадан напустили Шаторњу и повукли се у Аранђеловац. Следеће ноћи ова чета је ушла у Јарменовце, где је уништила радионицу немачке организације ТОТ, која је производила бурад за немачку војску. Спаљене су све залихе материјала а истовремено и општинска архива у селу. Намирнице из магацина ове радионице подељене су народу.

Космајска чета је у међувремену спалила општинске архиве у неким селима космајског среза, а ноћу 21. фебруара обе чете су извршиле напад на среско место качерског среза Белановицу. У извештају одељења за Државну безбедност Недићеве владе о овој борби пише:

„... 22. овог месеца око 23 часа партизани су напали Белановицу и опколили казарну жандармеријске станице у Белановици. Једна већа група од 100 партизана водила је борбу око 4 часа са жандармима, који су бранили спрат по спрат, а друга група је ушла у саму варошицу, попалила архиве у свим државним надлештвима и покварила телефоне. Убили су заменика среског начелника Милорада Младеновића, званичника

<sup>3</sup> Оригинаал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 1030.

Радојицу Ивановића, кмета општине Белановица Војислава Петронијевића и једног жандарма у пензији. У борби је лакше рањено 6 жандарма . . ."

Шумадијски одред у овој борби није имао губитака. Све до пред зору партизани нису успели да ликвидирају жандарме, па су се повукли из вароши. Међутим, напад на Белановицу је имао ванредно велики одјек по селима у целом овом крају, па је непријатељ због тога организовао сутрадан претресе терена у којима је учествовало 150 бугарских војника и 5 камиона Немаца.

У фебруару је дошло до формирања још једне чете у Првом шумадијском одреду. Крајем јануара, на тражење Окружног повереништва КПЈ за Младеновац, из Космајске чете упућена је у овај округ једна десетшЈа ради извођења мањих акција, сакупљања и пребацивања муниције за одред. Десетина је обишла младеновачки, јасенички и грочански срез изводећи мање акције уз помоћ партијских радника.

После ових акција, и ликвидације неколицине истакнутих петоколонаша, овој десетини се придружило 25 нових бораца из Болеча, Брестовика, Камендола, Врчина и других села грочанског и врачарског среза. Био је то први масовнији одлазак у партизане људи са села после 1941. године. Од ове групе, која је поред пушака имала и три пушкомитраљеза, формирана је 17. фебруара у Орашцу — Гајеви, Четврта грочанскопудунавска чета Првог шумадијског одреда.<sup>4</sup> Исте ноћи чета је добила наређење да изврши напад на жандармеријску станицу у Белосавцима, али су жандарми испред ње побегли у Тополу. Грочанскопудунавска чета је 19. фебруара, са позадинским десетинама из Раниловића и Даросаве, посекала телефонско-телеграфске стубове на Жутом оглавку. Двадесетог фебруара она је напала и демолирала руднике Орашац и Мисачу. Жандарми се нису усудили да напусте станицу, али је ни партизани нису напали, па се те ноћи завршило пушкарањем са партизанским обезбеђењем, док је главнина чете уништила постројења и запалила оба рудника. Због овог пропуста командант Главног штаба је оштро критиковао команду чете и наредио да се сутрадан обнови напад на жандармеријску станицу у Мисачи. Како су жандарми овога пута очекивали

<sup>4</sup> Командир ове чете је био Милорад Николић Попај, комесар Раја Ивановић Мића Црвени, радник из Крагујевца, а два дана касније за заменика командира постављен је Добривоје Милићевић Уча из села Дражља. Мада је после разбијања Опленачке у одреду остала само Рудничка и Космајска чета, оне су и даље носиле назив Прва рудничка, Трећа космајска, па је и ова нова добила назив Четврта грочанскопудунавска чета.

напад, пружили су жесток отпор. После трочасовне борбе, чета се повукла из Мисаче. У тој борби погинуо је Урош Туцаковић Лала, стари партизан из Меленаца, који је после разбијања одреда у Банату прешао у Омедерево и ступио у ову чету. Био је то први губитак у пролећној „офанзиви" Шумадинаца.

После састанка свих чета ноћу 23. фебруара, цео одред је ушао у село Рудовце, где је у рудницима заплећено око 400 килограма експлозива, а такође и већа количина каписли и штапина. Сутрадан, 24. фебруара, донета је одлука да командант одреда Милорад Лабудовић са Рудничком и Космајском четом изврши напад на одред Љотићеваца у Барошевцу, а заменик команданта Милосав Влајић са Грочанскоподоунавском на жандармеријску станицу у Венчанима.

Истовремено је извршена мања реорганизација по четама. Десетак бораца из Грочанскоподоунавске чете пребачено је у Космајску и Рудничку, а извршене су и неке измене у командама.

Напад на Барошевац био је врло тежак. Предвиђени план да два скојевца из села који су добро познавали љотићевце приђу стражару и да га задаве, а партизани да изненаде остале на спавању није успео. Пробуђени лавезом паса у селу, и на опрезу због учесталих партизанских напада, љотићевци су још пре приспећа чета на положаје изашли из кафане и посели утврђења изграђена од врећа са песком. На партизане је отворена ватра из тешких митраљеза, пушкомитраљеза и пушака. Неколико покушаја „ударних" група да убаце „мине" у зграду, љотићевци су одбили бомбама. Борба се одужила. Изашао је месец. Услови за успешно извршење напада још више су отежани. Командант одреда, међутим, одлучио је да по сваку цену разбије љотићевце јуришем. Али, док се пребацивао од једне до друге групе бораца, погођен је и остао на месту мртав. Непријатељска ватра била је таква да је многим борцима било изрешетано одело. Заменику командира Космајске чете „Аци Цезвару" митраљески рафал је однео врх шубаре, а приликом покушаја да се са чистине извуче погинули командант одреда, непријатељски митраљез је прекинуо уже. Командири су због тога наредили повлачење.

<sup>5</sup> У Грочанскоподоунавској чети за командира је постављен Милан Живковић Ујак, за комесара Драгутин Павличић Крцун, а за заменика командира Богомир Прокић „Боја Азаџац", док је рањени Милићевић Добривоје остао на терену Колубаре. На партијски рад у Качер повучен је комесар Космајске чете Љубивоје Гајић, а на ову дужност постављен је Абрић Стјепан „Стева Курир", за командира Космајске чете постављен је Милорад Николић Попај, али је он после борбе у Барошевцу смењен и на ову дужност понова постављен „Аца Цезвар", лимарски радник из Београда.



Напад на Венчане био је знатно лакши. Партизани су још у првом налету успели да изненаде жандарме и заузму кафану у згради у којој се налазила жандармеријска станица. После краће борбе, у којој је, које од „мине“ које митраљеском и пушчаном ватром, рањено 6 жандарма, остали су се предали. Они су се управо тих дана спремали да оснују Дражиновски четнички одред. У станици је, између осталог, заплењена четничка застава а од наоружања 30 пушака, један лак митраљез и већа количина бомби и муниције.

Поред успеха у Венчанима, губитак команданта одреда деловао је тешко на борце. Познати партизански командант батаљона још из 1941. године, Лабудовић је био веома популаран код народа у Шумадији. За њега су везиване све партизанске акције у овом крају а његово име се спомињало у многим партизанским песмама.

После напада на жандарме у Венчанима, на читавом терену орашачког, качерског, колубарског и опленачког среза непријатељске посаде су се повукле у среска места. Жандармеријска станица ван среског места налазила се само у Даросави.

Непостојање сталних посада по селима у знатној мери је, упркос сталним „чишћењима терена“ која су организовале окупаторске и петоклонашке снаге, знатно олакшало активност позадинских организација. Оне су предузимале самостално или у заједници са партизанима многобројне акције. Неке од њих забележене су и у извештају који је 22. фебруара ОК-а КПЈ за Аранђеловац упутио Покрајинском комитету:

„... На територији Качерског, Орашачког, Опленачког и Колубарског среза“, пише у овом извештају, „жанд. станица по селима више нема, били су приморани, услед наших напада да се повуку у Тополу, Аранђеловац, Лазаревац и Даросаву...“

Акције позадинских чета: 9-П. посечене су телефонске бандере и уклоњена жица са 16 бандера у Копљару, 10-П. посечено је 30—40 бандера и порушена је железничка пруга Бања—Копљаре, 10-П. посечене су две бандере и електрични вод, који снабдева струјом: Аранђеловац, Краг(ујевац), Краљево и Јагодину. Аранђеловац је био два дана без осветлења. Сечење је извршено у самом Аранђеловцу, 22-И. посечено је око 100 бандера на линији Даросава—Венчане—Сопот. 20-П. посечене су бандере на линији Белосавци—Топола...“

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3812).

Уз помоћ ових позадинских наоружаних јединица, крајем фебруара, партизанске чете предузеле су у целом округу спаљивање општинских архива. За 20 дана спаљене су скоро све општинске архиве у орашачком, колубарском, опленачком и качерском срезу. То је отежало спровођење реквизиција и мобилизацију омладине на присилне радове у руднике, против које је Окружни комитет издао у марту посебан летак. За сакупљање намирница Немци су били принуђени да, уз жандармеријско обезбеђење, шаљу по селима групе својих војника, који су упадали у куће и поред одузимања хране вршили и друге пљачке. Њихови упади у села стварали су нови револт у народу, после реквизиције из претходне неродне године. Окружни комитет Партије је настојао да политичким радом ово незадовољство каналише у правцу јачања ослободилачке борбе. Тај нови полет осетио се нарочито у раду омладинских организација. У јануару месецу, мада још нису свуда била формирана скојевска руководства, у округу је постојао 41 актив са 152 скојевца, а такође и три одбора Уједињеног савеза антифашистичке омладине. Окружни комитет Партије издавао је редовно омладински лист „Јединство“, који је уређивао члан Окружног комитета задужен за рад са омладином. Међутим, већ крајем фебруара, омладинска организација се скоро удвостручила. У то време у колубарском срезу постојало је Среско руководство СКОЈ-а од 4 члана, два женска и 18 мушких актива са 80 скојеваца. Поред тога, у 18 села овог среза постојало је 8 мушких и 2 женска одбора Народно-ослободилачког омладинског савеза, који су својим радом обухватили 306 омладинаца. У опленачком срезу није постојало скојевско руководство, већ су ту радила два реонска скојевска руководиоца, а организација је имала 3 женска и 9 мушких актива СКОЈ-а са 43 скојевца. У једном селу постојао је мушки а у другом женски одбор НООС, док је сарадњом са организацијом било обухваћено 61 омладинац.<sup>6</sup> Јаке скојевске организације постојале су и у осталим срезovima, нарочито у срезу орашачком, где су у многим селима, као што су Бања, Врбица, Буковик, Орашац и друга, постојале веома јаке и масовне организације. Али док је покрет на терену Окружног комитета за Аранђеловац јачао, продирање на територију крагујевачког округа, због непрекидног притиска непријатеља, улрвом реду дражиноваца, постајало је све теже. Покрајински комитет КПЈ је због тога изменио одлуку о обнављању Крагујевачког окружног комитета, о чему је 8. јануара 1943. године обавештен ОК-а КПЈ за Аранђеловац:

• Извештај од 27. III. 1943. — Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 2639 (докуменат није цео).

„... На основу неолходне потребе да се и Краг(ујевачком) округу посвети много већа пажња", писао је тада ПК КПЈ за Србију, „сматрамо да друг Милан (Мирослав Јовановић — прим. ред.) и Раде, нису довољнизатри срезаКраг(ујевачког) округа и поред ваше досадашње делимичне помоћи њима у раду. Ми смо решили да се вашем округу привремено прикључе та три среза Краг(ујевачког) округа. То је за сада најправилније решење тога проблема. У ваш ОК-а улази друг Милан и ви ћете одсада радити као један ОК-а и заједно радити у проширеном округу распоређујући правилно кадрове које имате на расположењу ..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2598).

Нешто касније, у априлу 1943. године, Окружни комитет КПЈ за Аранђеловац променио је назив у Окружни комитет Партије за Крагујевац. Непријатељске снаге су на том простору биле врло јаке. Започетом покољу дражиноваца, терору Немаца, љотићеваца и жандарма, ових месеци све чешће су се придруживале бугарске окупационе јединице. Првог марта Окружни комитет за Крагујевац издао је летак у коме се обраћао бугарским војницима позивајући их да откажу послушност фашистичком окупатору:

„... Ваши властодршци довели су вас у нашу земљу", пише у овом летку, „да помогнете немачким окупаторима, да за рачун највећих непријатеља Словенства — немачких фашистичких варвара, тлачите српски народ, братски вам народ по крви. Срби и Бугари су по свом пореклу браћа. Ви то братство не смете да кварите служећи Немцима, који су и ваши и напш непријатељи! Ви видите ужас и зверства која су они починили у нашој земљи, видите море гробова по Крагујевцу и околини, видите попаљена села и порушене домове наше ... *С пушком у руци против нашег народа примате на себе један део одговорности* за злодела које је окупатор учинио нашем народу ...

Крајње је време да откажете послушност вашем цару — НЕМЦУ! Крајње је време да престанете са службом немачким фашистима и њиховим слугама, да напустите фронт мрака и злочина и пљачке и да приђете фронту слободе и братства!

Напуштајте редове окупаторске војске и прелазите на страну партизанских бораца! Кујте кроз бор-

бу против фашизма братство са српским народом и нашем моћном савезницом Совјетском Русијом!"

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2420).

Ови леци растурани су по свим бугарским гарнизонима у округу, а нарочито у самом Крагујевцу, где су ове јединице биле најбројније.

Окружни комитет је преко партијске организације у Крагујевцу, почетком 1943. године, успоставио везу са једним официром бугарске армије који је био члан Бугарске комунистичке партије.

После борбе у Барошевцу и погибије Милорада Лабудовића Лабуда, дужност команданта Првог шумадијског одреда преузео је Милосав Влајић. Рудничка чета је отишла на свој терен, а остале две према Космају.

Грочанскоподунавска и Космајска чета извршиле су 27. фебруара напад на жандармеријску станицу у селу Рогачи. Борба је трајала око два и по сата, када су жандармима у помоћ стигли Дражини четници, које је водио некада Пећанчев војвода Света Ракић. Због напада на партизане с леђа, чете су се морале повући из борбе. Ове две чете су се након неколико дана пребациле преко Малог Пожаревца у Дубону. Ту је 5. марта, уз помоћ Среског поверевиштва, сакупљено 30 до 40 партизанских сарадника и припадника сеоских десетина. Заједно са њима чете су извршиле диверзију на пругу Београд—Ниш код Влашког Поља. Дигнуте су у ваздух не само скретнице него и армирана инсталација око њих, тешка 650 килограма. Сеоске десетине су посекле неколико бандера, а такође је на главном воду била прекинута телефонско-телеграфска линија Београд—Југ.

Осмог марта у Босути је одржан редовни састанак свих чета Првог шумадијског одреда. На овом састанку издвојено је око 40 бораца ради формирања Ваљевског партизанског одреда. Како је већ 18. фебруара био обновљен и Чачански одред од 25 бораца, формирање Ваљевског одреда био је значајан допринос проширивању партизанских акција на простору западне Србије.

Раставши се са Ваљевцима и Грочанскоподунавском четом, Рудничка и Космајска чета су кренуле према Гружи, где су се све чешиће почеле јављати групе четника Драже Михаиловића. Ове две чете су добиле задатак да разбијањем непријатељских јединица олакшају политичко продирање и јачање покрета у овим крајевима.

Недалеко од Крагујевца у селу Шљивовцу партизани су нападнути 13. марта од јаких снага Немаца, Бугара и

жандарма. Непријатељ је покушао да опколи ове чете. Борба је била веома оштра. Партизани су успели јуришима да се пробију из обруча. У току ове борбе погинуло је 7 жандарма, рањена су 2 партизана, од којих је 1 заробљен. Два дана каоније, 15. марта, дошло је на овом терену до првог сукоба са пристиглим четницима Драже Михаиловића. Заједно са жандармима, у селу Коњуши, дражиновци су покушали изненада да опколе куће у којима је логоровала Рудничка чета. У једночасовној борби жандарми и четници су разбијени и натерани у бекство. У борби су рањена два партизана.

Рудничка и Космајска чета су затим поред низа ситних акција, спаљивања општина, 28. марта дигле у ваздух скретнице и демолирале железничку станицу Даросава на прузи између Лазаревца и Аранђеловца.

Крајем марта, у качерском срезу концентришу се непријатељске јединице ради „чишћења Шумадије од комуниста". Секретар ОК-а КПЈ за Аранђеловац Душан Петровић Павле Шане писао је о томе ПК КПЈ за Србију:

„Ових дана почела је офанзива непријатеља на једном делу нашег терена. Концентрација непријатељских снага углавном је извршена у Срезу качерском. Са овим снагама отприлике располажу: 450 Немаца, 100 љотићеваца и око 100 жандарма. Поред њих је стигла и једна „бригада" дражиноваца, која броји око 100 до 120 људи. Такозвана „Таковска бригада", одакле је она дошла још се незна тачно, али се претпоставља, што је врло вероватно, да је пребачена из ужичког краја. Тврди се чак да се то пребацивање извршило железницом. Дакле, то би отприлике биле непријатељске снаге сконцентрисане у Срезу качероком у потери занама ..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Орбије под бр. 2635).

Рудничка и Космајска чета, које су се током марта налазиле око Крагујевца и у качерском срезу, са вршиоцем дужности команданта одреда Милосавом Влајићем, водиле су у марту врло честе борбе са овим непријатељским снагама. У тим борбама погинуло је 5 партизана лакше су рањена 3. Непријатељ је само у једној борби имао око 10 мртвих. После сваког пораза непријатељске јединице су свој бес искаљивале искључиво на народ. У томе су предњачили четници Драже Михаиловића, чије су „крне тројке" извршиле многе злочине у качерском и орашачком срезу:

Клања која су извршиле њихове „тројке" и злочиначко поступање њихове бригаде према народу",

пише у извештају ОК КПЈ за Аранђеловац, „много су допринели томе да се народ на делу увери ко су ти дражиновци. Они нечувена зверства чине и могло би се рећи да у томе превазилазе љотићевце. У село Заграђу довели су из села Церове оца, жену и сина и побили их пред општином ради тога што су били присталице народноослободилачке борбе. У селу Руднику убили су Здравка Никића и Адама Никића. Неки су побегли, а они су запретили ако се не врате да ће им куће попалити. Иначе, практикују батинања. Јавно пред народом они то чине. Врше безобзирну пљачку. Исто онако, како су то чинили Пећанчеви четници у зиму 1941 — 1942. год(ине). Без питања кољу људима стоку, истачу ракију, краду и певају о Дражи Михаиловићу . . .”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 2635).

Другог априла Рудничка чета се налазила у селу Церови и незнајући да се у суседним селима Шилопају и Љутовници окупљају јаке непријатељске снаге. У току дана дражиновска таковска бригада, помогнута жандармима, извршила је напад на партизански логор. Партизани су се пробиили из обруча, а у борби је погинуо један жандарм, један четнички командант батаљона, а такође и два партизана. Неколико дана касније, 6. априла, дошло је до борбе у селу Босути. Јаче снаге Немаца, жандарма и љотићеваца покушале су да опколе Космајску чету. У шесточасовној борби чета је успела да се пробије из обруча. Погинуло је 12 а рањено 18 непријатељских војника. У току пробијања погинула су 3 а рањена 2 борца ове чете.<sup>7</sup>

Тих дана одржан је редован састанак одреда и извршене су попуне свих чета које су имале губитке у борбама. Приликом доласка на састанак, Рудничка чета је 7. априла дигла у ваздух пругу и демолирала уређаје на железничкој станици Копљаре. Грочанскоподунавска чета је после састанка отишла према јасеничком срезу, а Рудничка и Космајска су се пребациле у један засеок села Венчане. Док се Космајска чета размештала по кућама, у исти засеок упала је и група дражиноваца са Светом Ракићем. Дошло је до гушања по двориштима са четницима. Сањиви, изненађени партизани су поискакали из кућа. У том сукобу погинула су 4 борца Космајске чете. Од четника је један погинуо а други бивши љотићевац заробљен је и стрељан. Остали четници су побегли у варошицу Венчани, где се тога дана налазила већа група жандарма.

<sup>7</sup> Према зборнику НОР, Т1 К5, док. бр. 42 и бр. 47.

Док се водила ова борба, потпуно се разданило. Место предајивања било је откривено и чете су пожуриле на пологај према доминантном вису који се зове Жути оглавак. Међутим, чувши борбу, према овом вису кренула је и колона немачких војника и Недићевих жандарма. Иван Зафред Мића Словенац, стигао је са десетином на косу пре непријатељске колоне и дочекао је у заседи. У овој борби погинуло је 5 немачких војника и 10 жандарма, а међу њима и немачки официр који је командовао овим непријатељским потерним одредом. Од партизана рањен је 1 борац.

Са Жутог оглавка чете су се повукле према Космају. Код села Дрлупе вођена је борба са жандармима из Сопота, а увече истог дана чете су разјуриле и жандарме из Рогаче, који су покушали да их нападну. У последњој борби жандарми су имали три мртва и неколико рањених. Како су се непријатељске снаге све више окупљале око чета, Милосав Влајић је одлучио да се те ноћи чете раздвоје. Космајска чета је пошла преко космајског среза према Посавини, а Рудничка према колубарском срезу.

После неколико дана одмора, Рудничка чета је кренула према Качеру. Ноћу 17. априла она је водила борбу са Немцима и љотићевцима у селу Трудељу. Непријатељ је разбијен. Из Рудничке чете је погинуо један борац, а од непријатеља је нешто погинуло, нешто разјурено. Настављајући скоро свакодневне борбе са непријатељским јединицама на овом простору, Рудничка чета је 28. априла напала Дражине четнике и љотићевце. Један четник је погинуо а остали су се разбегли. Сутрадан је са Дражиним четницима вођена двочасовна борба у Сврачковцу, а 30. априла је чета на Руднику нападнута од жандарма и четника. Борба је трајала један сат и у њој су рањена два партизана.

Ове скоро свакодневне борбе са непријатељским снагама у Шумадији наилазиле су на широк одјек у народу. Окупатор је због тога био присиљен да појача терор над становништвом како би спречио даље јачање устанка. Немачко-петоколонијална казнена експедиција дошла је 10. априла у Венчане, Даросаву и Дучину. У Венчанима су Немци стрељали 15 мушкараца и једну жену, а у концентрационим логорима отерали су 110 људи; у Даросави су спалили 30 кућа и стрељали 3 човека; док је у Дучини њих 10 ухапшено. Три дана касније, иста казнена експедиција дошла је у село Раниловић. Ухапшено је 200 сељака, а 2 су ради застрашивања обешена пред сеоском основном школом. Скоро да није било куће у овим селима која није била погођена злочинима окупатора и петоколонијалца, па ипак су и даље она остала најјача партизанска упоришта у овом крају.

\*

Док су се ове борбе водиле по Шумадији, чете Првог шумадијског одреда су се мало задржавале у младеновачком округу. Чести састанци целог одреда одвлачили су и Грочанскопонунавску чету ка Аранђеловцу, па је Младеновачко окружно повереништво Партије, у извођењу акција на терену, морало првенствено да се ослони на илегалне сеоске десетине. Од 24. фебруара до 8. марта спаљене су скоро све општинске архиве у младеновачком и космајском срезу, већи број у грочанском и понунавском, а такође и у многим општинама јасеничког, врачарског и посавског среза. Истовремено су обновљене наредбе да општинске управе престану са радом.

Масовни напади на општине имали су снажног одјека у народу. Сељаци су искористили партизанске акције да саботирају наредбе окупатора. Престале су испоруке реквизиција а по селима су се проносили гласови да су партизани забранили испоруку. Они који су одређени на присилне радове у Костолачки и Борски рудник нису одлазили на позиве, а када је долазила жандармерија у село, бежали су и екривали се. Окупатор и петоклонаши, да би обезбедили радну снагу, морали су повременим блокадама села да хватају оне који беже од присилних радова, а за одузимање намирница формиране су војне реквизиционе експедиције. Без оружаних јединица, у овом округу као и у крагујевачком, од тада па до краја рата није се више могла спровести ни једна окупаторска наредба.

Почетак 1943. године био је карактеристичан не само по јачању већ постојећих организација у космајском, младеновачком и грочанском срезу него и по ширем захватању припојених срезова у које се тек продирало, а нарочито у Јасеници и Посавини. У марту је формирано Среско повереништво Партије за срез јасенички.<sup>8</sup> Створена су била јака упоришта у 7 села овог среза, док су у 6 села постојали народнослободилачки одбори који су бројали укупно 23 члана. Сем тога, у срезу су постојала два актива СКОЈ-а од 6 чланова и 3 одбора Народнослободилачког омладинског савеза са укупно 15 чланова, који су активним политичким радом обухватили 55 омладинаца. Најбоља села у то време била су Азања и Селевац, која су до краја рата остала најјача партизанска упоришта у овом крају. Преко овог среза створена су упоришта у 5 села великорашког среза.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> Секретар овог повереништва био је Радомир Миленић Рус (Раде Ђора) а чланови Милорад Симић Жарко и Бане Јелић.

<sup>9</sup> На рад у великорашки срез упућен је био Јоан Јанићијевић Ранко, студент медицине.



Почетком 1943. године, у 5 села посавског среза, постојали су народноослободилачки одбори, који су својим радом обухватили 137 људи, а у 4 села постојали су одбори Народноослободилачког омладинског савеза, са укупно 18 чланова, који су радом обухватили 69 омладинаца. Сем тога, у 3 села су постојали активи СКОЈ-а и наоружане десетине, а у 7 села није било организација али су постојала јака упорипгга, одржаване су редовне политичке конференције и скупљан је прилог за партизане.

У младеновачком срезу било је почетком априла, поред извесног броја компромитованих чланова повучених у одред, 26 чланова и 13 кандидата за чланове КПЈ. У Младеновцу су постојале у то време 4 партијске јединице. Политичким радом обухваћена су била сва села, а од укупно 15 само у једном није постојао народноослободилачки одбор. У срезу су постојала 24 скојевска актива са око 150 скојеваца и 8 одбора Народноослободилачког омладинског савеза, који су својим радом обухватили око 300 омладинаца. Најслабија у то време је била организација жена. Мада је у многим селима велики број жена и омладинки помагао покрет, одбори су постојали само у неколико села. Среско повереништво Партије је бројало три члана, а исти број чланова имало је и Среско руководство СКОЈ-а.<sup>10</sup> Сем тога, у Младеновцу је било формирано Месно партијско повереништво, а у селу Ковачевцу, где је скојевска организација бројала око 40 чланова, Општинско руководство СКОЈ-а. Како је Ковачевац тада имао најјачу организацију, у њему се у то време налазило седиште Окружног повереништва Партије а исто тако и партијска техника. Ова техника је издавала редован билтен партизанских вести. У неколико прогласа које је почетком 1943. године издало Окружно повереништво, позиван је народ да да отпор окупатору, да скрива храну испред „реквизиционих експедиција“ и да бежи од присилних одвођења у руднике. Међутим, нај-успелија акција у политичком погледу било је пггапање по срезовима имена свих оних који су, према до тада прикупљеним подацима о ратним злочинима, починили разна недела сарађујући са окупатором. Поред њихових имена, објављени су и најважнији подаци о њиховим злочинима. Тако су се на овим списковима нашли и скоро сви организатори Драже Михаиловића, који су, продужавајући сарадњу са окупатором, покушавали да се у новој ситуацији наметну народу као „ослободиоци у име краља“ али „кад дође

<sup>10</sup> Чланови СП партије ©или су: Петар Бановац, Душан Ђурђевић Џуца и Живота Ивановић Цебак, а поред Душана Ђурђевића у СР СКОЈ-а били су Момчило Живојиновић Живинар и Страхинь Новаковић Бане.

време". У лецима су сви ови сарадници окупатора проглашени „издајницима земље и народа, које по ослобођењу очекује народни суд". Леци су били истакнути свуда по округу, а у Младеновцу, чланови Партије су их ноћу залепили и на све петокOLONашке установе.

Партијска техника је умножавала и друге материјале, партизанске песмарице и политички материјал које је у мањем броју примерака слао ПК КПЈ за Србију.

После реорганизације Среског повереништва за подунавски срез,<sup>11</sup> знатно је ојачала и организација у Смедереву и Подунављу. У Смедреву су јануара 1943. године била три народноослободилачка одбора и један одбор за сакупљање прилога у народноослободилачки фонд, који је бројао 5 чланова. Припремано је формирање још једног НОО у граду, а на железничкој станици радило се са једном групом од 5 симпатизера. Сви ови одбори окупљали су за политички рад и за сабирање прилога за НОП око 50 људи. Смедерево је у то време имало око 50 чланова СКОЈ-а. Најјача организација је постојала у гимназији, где су активни СКОЈ-а и одбори Уједињеног савеза антифашистичке омладине постојали у свим разредима и обухватили за сарадњу са НОП-ом велики број омладинаца. Придобијено је гакође за сарадњу и око 50 омладинаца у граду а у фабрици „Сартид" постојала је група од 19 омладинаца са којом су редовно одржавани састанци и преко којих је растуран пропагандни материјал. Крајем јануара у Смедереву су формирана и реонска скојевска руководства. Сем тога, у селима подунавског среза постојало је 6 НОО који су обухватили 19 људи, док су одбори Уједињеног савеза антифашистичке омладине обухватили преко 300 омладинаца. Међутим, партијска организација је још увек била релативно малобројна. У Смедереву и подунавском срезу на почетку 1943. године била су укупно 22 члана Партије и 15 кандидата. У фебруару 1943. године дошло је до провале и хапшења, које су нанеле знатне штете скојевској организацији у граду. Међутим, ова провала није нанела веће губитке ни осталим организацијама у граду ни организацији у срезу. НОО у Смедереву обухватили су 116 грађана који су давали прилоге и сарађивали са НОП-ом у том месецу, а по селима је формирано 9 наоружаних партизанских тројки и једна десетина, које су узеле учешће у спаљивању оппггинских архива.

Хапшења која су крајем 1942. године вршена у космајском и грочанском срезу настављена су и почетком 1943. године. У Малом Пожаревцу у срезу грочанском су 16.

<sup>11</sup> Чланови СК Партије били су: Иван Стефановић Орба, Миливоје Павковић Чича и Мома Стефановић Јанко.

фебруара запаљене неколике куће и ухапшено је 9 људи. Убрзо су се претреси и хапшења проширили на цео срез. У њима је поред жандарма учествовало 150 агената београдске специјалне полиције. Том приликом су у Малом Пожаревцу ухапшена 52 партизанска сарадника, међу којима и 10 жена. У Врчину је ухапшено 40 партизанских сарадника, у Болечу 13 чланова народноослободилачког одбора и сеоских партијских актива, у Заклопачи 14, у Дражњу 5 и у Бегаљици два партизанска сарадника.<sup>12</sup> Жандарми су вршили и блокаде села. У овим блокадама погинула су два члана Среског повереништва,<sup>13</sup> а како је требало да један од њих уђе у Окружни комитет СКОЈ-а, то је формирање овог комитета понова одложено. У срезу је после одласка већег броја компромитованих сарадника и чланова Партије у одред постојала само једна партијска организација од три члана и по један члан Партије у три села. Постојала су три скојевска актива која су у својим селима обухватала 85 омладинаца. У 6 села постојали су НОО а у једном наоружана десетина.

Веће губитке од хапшења крајем 1942. године претрпела је партијска организација у космајском срезу. Похапшени су били скоро сви чланови СКОЈ-а. Највеће губитке су тада претрпеле партијске организације у Манићу и Парцанима. Сви чланови Партије из ова два села изгинули су или похапшени. После хапшења у срезу су остале еамо две партијске организације са 6 чланова и у три села по један кандидат. Почетком 1943. године почело је обнављање организација. У фебруару је кандидовано 5 симпатизера за Партију, обновљени су стари НОО и формирана два нова.

Хапшења која су повремено захватила поједине срезове у 1943. години нису, међутим, имала негативне последице у оној мери како је то било у 1942. години. Већина чланова организација и најактивнијих сарадника избегла је хапшење и у мањем или у већем броју одлазила у партизане. Томе је највише допринела активност Грочанскоподунавске чете Првог шумадијског одреда. Већ само њено кретање по селима стварало је атмосферу која је олакшавала политички рад.

Грочанскоподунавска чета се у марту кретала по младеновачком и грочанском срезу. Само за неколико дана из подунавског, грочанског и младеновачког среза у чету је ступило још око 20 бораца. Како су тих дана у грочанском срезу жандарми ухапсили преко 50 партизанских сарадника, у заједници са Среским повереништвом партије,

<sup>12</sup> Оригинаал извештаја у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 8735.

<sup>13</sup> Радивоје Стевановић Сеља секретар и Драгиша Спасојевић Јаран, члан СП.

команда чете је одлучила да ноћу између 10. и 11. марта изврши напад на Гроцку.<sup>14</sup> Док су два вода ове чете ушла у град и напала жандармеријску станицу, трећи вод, уз помоћ позадинских десетина, посекао је 20 телефонско-телеграфских стубова на друму и поставио заседе према Смедереву и Београду. Борба у граду трајала је неколико часова. У борби је погинуо командир жандармеријске станице и рањена су два поднаредника, а два мобилисана жандарма заробљена су, разоружана и пупгена. Чета је успела да затворенике ослободи и спали архиву у свим среским надлештвима. Тек пред зору, када су Немци и љотићевци пристigli из Смедерева, партизани су се без губитака повукли из града. После паљења архива по околним селима при одласку на састанак са штабом одреда, чета је дигла у ваздух пругу Београд—Ниш на железничкој станици Клење у близини Авале.

Појава чете у непосредној близини Београда, напад на Гроцку и друге борбене акције створили су одличне услове за привлачење нових бораца у одред. Скоро свакодневно из среза врачареког, грочанског, младеновачког, а нарочито подунавског јављало се у чету по неколико омладинаца. Приликом одласка у одред овим новопридошлим борцима попуњаване су остале чете.

Трећег априла Грочанскоподунавска чета је извршила напад на жандармеријску станицу у Азањи. Била је то прва борба једне партизанске јединице у Јасеници после повлачења Другог шумадијског одреда крајем 1941. године. Борба је трајала 2 сата, партизани су бацили бомбе у станицу и запалили неке делове зграде. Погинуо је један жандарм и неколико је рањено. За цело време борбе жандарми су молили партизане да прекину ватру, обећавајући да никоме у селу нипгга неће учинити, али нису хтели да се предају. Како је зграда била од тврдог материјала а команда чете није припремила експлозив, партизани су се пред зору повукли без губитака. Жандарми су сутрадан стрељали 3 а ухапеили 50 Азањаца.

Појава ове чете, која је у то време бројала 60 бораца наоружаних са 4 пушкомитраљеза, деловало је тако да ни злочини петокOLONаша више нису могли да заплаше народ. Највећи одјек у целом округу имала је борба коју је чета водила 23. априла на тромеђи села Биновца, Друговца и Орашја у срезу подунавском. У зору тога дана, немачка посада у Коларима дознала је да се на три километра од варошице у селу Биновцу налазе партизани. Обавештена о томе, чета је по дану напустила село и повукла се према

<sup>14</sup> Оригинал извештаја у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 3578.

шуми Маринков забран. Око 16 часова, ка логору је наишло у стрељачком строју преко стотину Немаца и жандарма. Борци су неприметно посели положај и сачекали да се непријатељ приближи на педесетак метара. Онда је са ивице шуме грунула ватра. Немци и жандарми су били присиљени да полежу на чистини. После десетак минута, партизани су кренули на јуриш. Непријатељ је био потпуно разбијен. Погинуло је 13 жандарма и 3 немачка војника. Заробљено је 18 жандарма и 5 немачких војника, међу којима се налазио и командант варошице Колари. Жандарми су разоружани и пуштени а исто тако и 4 рањена немачка војника, док је командант стрељан. У борби је заплењено 25 пушака, неколико револвера, велика количина муниције и бомби, неколико бицикла и разна друга опрема. Партизани у овој борби нису имали губитака. Остале непријатељске колоне после разбијања главнине, нису се усудиле да нападну чету. Отварајући ватру из даљине, оне су покушале да засадама блокирају логор. Када је пала ноћ, партизани су прошли између засада и пребацили се у грочански срез. О успесима ове чете Окружно повереништво КПЈ за Младеновац писало је ПК КПЈ за Србију 25. априла:

„ . . . Свакодневно редови наших чета проширују се новим борцима (већином сељацима). Тако је Грочанска чета у последње време јако нарасла и прилив у чету стално је велики . . . Пошто је чета прилично велика створени су услови да се креће и по дану и они су у последње време одржали неколико врло успешних збојева по дану: у Бадљевици (подунавски срез), Селевцу (јасенички), Малом Орашју и Биновцу (подунавски), 23 о. м. предвече чета је на тремеђи Мало Орашје, Биновац и Друговац дочекала у заседи непријатељску колону . . . ”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Орбије под бр. 2738).

Али док је Грочанска чета стално јачала, Космајска је претрпела у Лисовићу тешке губитке 12. априла. После борбе на Жутом оглавку и растанка са Рудничком четом, Космајци су кренули према Посавини. У Лисовићу чета је била опкољена од јаких снага љотићеваца. Обавештени о наласку непријатеља, партизани су изашли из кућа. Али, уместо да одмах поседну положаје, они су пожурили долином да се удаље од кућа како не би страдали сељаци. Љотићевци су већ били посели ову долину и чета се наједном нашла на бриоаном гтростору под ватром љотићевских митраљеза који су тукли са свих страна. Под тако неповољним

условима, партизани су били принуђени да приме борбу. Борба је трајала од 15 до 19 часова, када су остаци чете уопели да се пробију из обруча. У већ поменутом извештају од 25. априла ОП КПЈ за Младеновац пише:

„... Космајска чета је била нападнута у Лисовићу (Космајски срез) од добровољаца и Немаца у јачини од 500—600 војника. Боравак чете био је пријављен непријатељу, и четно руководство је о томе било на време обавештено али није то схватило за озбиљно... Ми смо изгубили: 9 мртвих (једна другарица) ... Непријатељ је имао 4 кола мртвих (међу њима и заменика Марисава Петровића) и неколико камиона рањених...”

Код Лисовића су погинули командир и комесар чете, „Аца Цезвар” и Абрлић Стјепан Стева курир. Преостали борци су се повукли према орашачком срезу.

После борбе код Маринковог забрана, Грочанскопонунавска чета је у грочанском срезу на Мацарској равни изнад Камендола опкољена од јаких снага љотићеваца и жандарма под командом љотићевоког пуковника Мојсиловића. Борба је трајала цео дан — од свитања до ноћи. Љотићевци и жандарми су у талаоима јуришали, настојећи да потисну партизане из усеченог пута на коси. Упркос јакој партизанској ватри, непријатељски стрелачки строј је неколико пута успевао да приђе на двадесетак метара до партизанских положаја. Одатле су их борци враћали недавно заплењеним немачким бомбама. На њивама су остајали мртви и рањени. Љотићевски официри су, међутим, понова сређивали расуте редове и понова их гогтили на јуриш. Захваљујући заплењеном оружју и муницији, партизани су успели да одбију све непријатељске нападе до ноћи. Увече је упућена једна десетина са Голубаном Пауновићем, који је из митраљеза побио љотићевску заведу и заробио једног љотићевца. Кроз тај „отвор” Горчанска чета је изашла из обруча. У овој борби изгинуо је велики број љотићеваца и жандарма, међу којима и један пуковник. Партизани су имали једног лакше рањеног борца. У извештају Окружног повереништва о овој борби пише:

„... 25. IV. опет се сукобили -између Умчара и Камендола са љотићевцима. Наши су били опкољени на једном брду, али имајући одличан положај успели су опет без иједног губитка да се повуку наневши непријатељу велике губитке у људству. Немамо тачне податке о томе, али се говори да су љотић(евци) изгубили 50

људи. Тачно је то да су из Дубоне одредили 17 кола да им вуку мртве и рањене..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2739).

Ова друга борба Грочанскоподоунавске чете изазвала је озбиљну узбуну код непријатеља. На овај простор хитно су упућене све расположиве снаге из Београда и околних места. Сеоским путевима кретале су се ноћу колоне непријатељских камиона, осветљавајући фаровима шумарке и јаруге. Приликом претреса терена, љотићевци су причали сељацима да се не ради о партизанима, већ да је „бачено неколико стотина руских падобранаца" који су наоружани само аутоматским оружјем и обучени у „зелено", па се у шуми не види и зато немају губитака.

Са Маџарске равни партизани су се између Дубоне, Влашке и Шепшина преbacили према шуми Кокорин. Како су се непријатељске коло-не кретале у свим правцима, одлучено је да се чета по дану овим правцем пребаци преко пруге Београд—Ниш у космајски срез како би избегла непријатељску концентрацију. Борци су били гладни, преморени и неиспавани. Био је Ускрс и народ који је изашао на гробље заустављао је колону и давао им храну. У близини села Ђуринаца у Кокорину командир чете је направио грешку. Уместо да пожури пребацавање преко друма и пруге или да заустави чету на погодном положају, одлучио је да направи кратак одмор у самој долини испред које је била чистина. Једна група од 60 жандарма искористила је ову неопрезност. Они су се привукли до багремара и из свег оружја отворили ватру на чету. Сукоб није трајао дуго. Док је неколицина бораца отворила ватру на жандарме, остали су се у групама пребацивали на супротну косу. Приликом пребацавања погинула су два борца. Жандарми су имали 3 мртва. При повлачењу чета се разбила на водове, који су се неколико дана касније сакупили у селу Ковачевцу, где се припремило издвајање космајских чета у самосталан Космајоки одред. Од чете се том приликом изгубила једна десетина, са којом је веза уопостављена тек по обнављању одреда.

## ПРВОМАЈСКИ САСТАНАК ПАРТИЈСКИХ И ВОЈНИХ РУКОВОДИЛАЦА НА БУКУЉИ

Неколико дана пре 1. маја, на планини Букуљи, Крагујевачки окружни комитет је вршио припреме за прославу међународног празника рада. Требало је да се на ову прославу окупе, поред Првог шумадијског, Ваљевски и Чачан-

ски одред и да се реорганизацијом одвоје борци за друге одреде. Првог маја увече, ту су се већ налазили партијски радници из ваљевског, крагујевачког и чачанског округа. Поред преосталих бораца Космајске чете, стигао је и Ваљевски одред. Није било још Грочанске, Рудничке и Суворборске чете. Како су се тих дана вршиле припреме за реорганизовање коомајских чета у засебан Космајски одред, Грочанска чета није ни одлазила на прославу. Рудничка и Суворборска чета су, међутим, 1 маја, водиле борбу са жандармима на Клокотићу, и тек уочи другог маја стигле на Букуљу. Тако је првомајска прослава одржана тек 2. маја. На тој су, поред осталих, присуствовали и командант и комесар Главног штаба партизанских одреда за Орбију. После ручка извршена је реорганизација одреда. Из Првог шумадијског одреда, издвојено је 20 бораца са терена младеновачког округа који су са преосталим борцима Космајске чете требали да се врате у овај округ и уђу у састав Космајског одреда. У извештају штаба Првог шумадијског одреда од 2. маја 1943. године о томе пише:

„... У саставу одреда остаје 76 другова. Од тога 10 бораца одлазе за Суворборски одред. Одред ће убудуће дејствовати подељен у две чете: Качерску и Рудничку. Засад је предвиђено од акција продирање у реоне око Рудника, уништење Дражиних банди и уништење железничке и телеграфске везе на целом терену...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 4557).

Приликом ове реорганизације, Милосав Влајић је упућен за заменика команданта Космајског одреда, а за команданта Првог шумадијског одреда постављен је Лука Спаејевић Драган. За комесара је постављен Родољуб Станић Трамвајац, а начелник штаба је и даље остао Илија Јовановић Лала. После реорганизације одреда, постројене су све јединице. Како је било доста бораца који нису били положили партизанску заклетву, извршено је свечано полагање заклетве.

Увече су скинуте заставе, одред и партијски радници су напустили Вукуљу. Качерска чета је са Ваљевским одредом отишла према Колубари, где су једне ноћи водили борбу са одредом љотићеваца који су долазили из Обреновца.

Тринаестог маја извршен је напад на Лазаревац, среско место колубарског среза. Разорена је железничка пруга на лазаревачкој станици, запаљени су магацини и покидане све телефонско-телеграфске везе Аранђеловац—



Лајковац. Док су нека одељења водида борбу са жандармима, партизанске патроле су ухапсиле у граду неколико гознатих немачких сарадника. Они су сутрадан осуђени на смрт и стрељани, на сваком је остављена писмена пресуда партизанског суда при штабу одреда. Борба у Лазаревцу је трајала од 1,30 до 3,30. Погинуло је 5 жандарма. Партизани су имали једног ђешког рањеника, који је касније умро, и тројицу лакших. Сутрадан су у Лазаревац стигли Немци. Недалеко од Лајковца, они су са друма тукли топовима и минобацачима висове око Лазаревца.

Напад на Лазаревац био је утолико значајнији што је тих дана непријатељ вршио велике претресе терена у младеновачком и крагујевачком округу. Недићевоки потпуковник Станковић, са неколико стотина жандарма из Крагујевца, вршио је претресе села око Рудника. Жандарми су пуцали на сваки забран. По селима је беснео терор, паљене су куће, батинани они које је неко оптужио. У Босути су обесили партизанског сарадника Михаила Росића. Приликом претреса терена, жандарми су у селу пронашли три рањена партизана. У борби је један од рањеника погинуо а друга два су заробљена. Жандарми су их пребацили у Јарменовце и пред народом зверски мучили.

Пратећи Ваљевски одред на његов терен, Качерска чета је после напада на Лазаревац продужила према Љигу. Ноћу уочи 17. маја извршен је напад на станицу Латковић између Љига и Лајковца. Запаљена је станична зграда, магацини и вагони на перону. Тамо су вођене свакодневне борбе са четницима и недићевцима. Испред јаких непријатељских снага, пошто се није могао одржати на свом терену, Ваљевски одред се са Качерском четом повукао према Руднику. У селу Клоки извршен је 25. маја напад на четнике који су били истерали народ на збор. Погинуло је 6 и рањен већи број четника. Остали су се разбегли користећи прилику, јер партизани нису могли да пуцају због присуства сељака.

Тих дана, са чланом Окружног комитета КПЈ за округ крагујевачки Мирославом Јовановићем, израђен је план напада на Стефановићеву фабрику конзерви у Крагујевцу. Качерци и Ваљевци су провели неколико дана прикривени на периферији града. Увече су ухнли у Крагујевац и пришли фабрици. Извиднице су известиле да су у круг фабрике доведена појачања од бугарских војника. Посумњало се да су намеравани напад провалили бугарски војници са којима је Окружни комитет у то време, као са члановима БКП, одржавао везу. Штабови одреда су због тога донели одлуку да се одустане од напада.

После повлачења од Крагујевца, Ваљевском одреду је понова наређено да крене на свој терен. Обавштени да се у

варошици Брајковац налази већа група четника, партизани су ноћу између 5. и 6. јуна кренули у напад. Када су стигли у Брајковац, већ је био дан. Провлачећи се кроз воћњаке, борци су опколили четнике. Једна група четника успела је у току борбе да побегне долином речице из обруча. Остали су били потпуно разбијени. Нађено је 11 мртвих, а 6 је заробљено. Касније су сељаци по склонитим меетима нашЈШ још неколико погинуЈшх дражиноваца. Али, победа коју су партизани извојевали без иједног свог рањеног борца била је умањена рањавањем команданта Првог шумадијеког одреда Луке Спасојевића Драгана. Док је са чистине на вису командовао четама, четнички куршум погодио га је у стомак. Како је одредски лекар био далеко са Рудничком четом, одмах је упућена патрола да пронађе и доведе другог лекара из којег од оближњих места. Враћајући се са лекаром, патрола је налетела на групу четника. Док се борба водила, лекар се преплашио и побегао. У међувремену, командант је подлегао ранама. Сахрањен је на гробљу села Трбушнице. У присуству великог броја сељака одржан је кратак говор. Партизани су иопалили почасне плотуне. Била је то после 1941. године прва сахрана једног партизана уз војне почасте.

У то време четници Драже Михаиловића, уз благонаклону подршку окупатора и политичку сарадњу са недићевцима, крстарили су шумадијским селима, мобилишући насиЈшо у своје бригаде и корпее. По њиховим упутствима, општинске управе су састављале мобилизационе спискове, а четнички официри су пред насилно покупљеним сељацима на зборовима држали говоре о кр>аљу и слободи, позивајући у борбу против комуниста и наређујући истовремено да се поштују све наредбе Немаца да не би „страдао народ“. Биле су то исте оне пароле под којим је Недић 1941. године иступао у заштиту окупатора. Без икаквих изгледа да политички придобију масе, четници су се морали од почетка одлучити за терор.

Већа четничка група која је пребачена у ове крајеве јуна месеца покушала је да се учврсти око Рудника, са намером да очисти Шумадију од партизана. Ове четничке јединице су 21. јуна напале партизанае на Палевинама на Руднику. У борби је учествовао Шумадијски одред без једне чете и цео Ваљевски партизански одред. Обе јединице су бројале око стотину бораца, док је четника било преко 700. Борба је без прекида трајала цео дан. Један за другим смењивали су се четнички јуриши, које су партизани успешно одбијали. Непријатељ је до вечери имао око стотину мртвих и рањених. Шумадинци и Ваљевци су имали два погинула и два рањена борца. Поражени четници су се увече

повукли. Њихове рањенике Немци су камионима пребацили на лечење у Чачак и Горњи Милановац. Овај пораз четника успорио је њихово продирање у Шумадију.

После ових борби, Шумадијски и Ваљевски одред су кренули према Гарашу, а затим према Букуљи, где је припремао формирање Првог батаљона Народноослободилачке војске у централној Србији.

### КОСМАЈСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД „РАДЕ ЈОВАНОВИЋ”

Првих месеца 1943. године у младеновачком округу постојали су повољни услови за масовније ступање људи у партизане. Непрекидна хапшења која је вршио непријатељ, уз претресе терена и блокаде, била су стална опасност за велики број полуилегалних партизанских сарадника по селима. Окружно повереништво је због тога одлучило да се на терену задрже, поред партијских руководиоца, само најнеопходнији људи за организационо-политички рад. Припадници позадинских десетина и чланови осталих организација које је непријатељ открио упућивани су у одред. Почеле су се све чешће јављати и групе омладинаца тражећи да ступе у партизане. Они који су одлазили у партизане имали су за собом борбено искуство стечено не само кроз политички рад у позадинским организацијама него и кроз многобројне акције извођене у заједници са партизанима или организоване од партијских радника. У партизане су одлазили „свесни другови”, како се то говорило, а њихова „свесност” није се ограничавала само на схватање да треба протерати окупатора него и да се треба изборити за народну власт и ново друштвено уређење, које је већ постало опиљиво кроз иста илегална али све значајнију делатност народноослободилачких одбора и заједнички рад великог броја људи по селима на помагању народноослободилачког покрета. Одласком „свесних” другова у партизане, позадински политички рад не само да није трпео него је партизанска борба све више постајала борба целог народа.

Прилив нових бораца из младеновачког округа у Први шумадијски одред нарочито се појачао марта и априла, у време успешних борби Грочанскоподунавске чете. Највећи број нових бораца долазио је из врачарског, грочанског, подунавског и младеновачког ореза. У то време скоро није било села у овим срезovima која нису имала „својих” бораца У одреду.

Крајем априла Окружно партијско повереништво је одлучило да се у селу Ковачевцу у младеновачком срезу

изврши мобилизација скојеваца. Састанак целокупне скојевске организације у вези са овом одлуком одржан је у шуми Маковици. У име Окружног повереништва Партије одлуку је саопштио Дража Марковић. Од 40 скојеваца 30 је кренуло у одред. Пошто су сви дошли са оружјем, од њих је формирана привремена Ковачевачка чета. На путу за одред, после два дана, због наилаaska љотићеваца, они су у селу Пружатовцу изгубили везу али су нешто касније ступиШ у Космајски партизански одред.

Повремени доласци чета у округ и њихове ретке акције постајали су у то време све више кочница за даљу мобилизацију народа. Постојање једног одреда на територији два окружна партијска руководства рађало је и низ других тешкоћа, па чак и неспоразума, компликовало пребацивање нових бораца и отежавало решавање кадровских проблема. Због тога се већ првих месеци 1943. године поставило питање издвајања бораца из младеновачког округа у самосталан Космајски партизански одред. У другој половини априла Окружно повереништво за младеновачки округ, у присуству члана ПК КПЈ за Србију и комесара Главног штаба Моме Марковића, донело је одлуку, о чему је 25. априла обавепгген и Покрајински комитет:

„... Друг Вук (М. Марковић прим. ред.) је стигао на нашу територију још пре десет дана. У вези са његовим доласком је и сређивање стања у целокупном нашем раду до сада.

По питању одреда сагласили смо се да се формира засебан Космајски одред. Штаб одреда би изгледао овако: командант друг Срба (Иван Стефановић — прим. ред.), досадашњи секретар Среског повереништва у Подунављу. Заменик команданта друг Милосав (Влајић — прим. ред.), досадашњи вршилац дужности команданта Првог шумедијског одреда, политком одреда друг Ђока Јарац (Ђорђе Јовановић — прим. ред.), и заменик политком другарица Кика (Божидарка Дамњановић — прим. ред.). Слањем једног дела другова са терена у одред, питање четних руководстава биће повољно решено. Ми се надамо да ће се по питању учвршћења одреда на овај начин много урадити. Стварањем самосталног одреда успећемо да, оживљавањем акција у нашем округу, појачамо мобилизацију маса за одред...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2738).

Припреме за реорганизацију чета извршене су последњих дана априла. У току припрема, пггаб одреда је 3. маја издао летак народу Космаја, Посавине, Подунавља и

Јасенице, у којем га позива да „још већом борбом и чвршћим збијањем својих редова" одговори на терор окупатора и петоколониша. Као место где су се имали окупити борци и народ одређена је шума Маковица недалеко од Младеновца, између села Ковачевца, Граница и Велике Крсне. Почетком маја окупила се Грочанскоподоунавска чета. Ускоро су стигли борци са овог терена издвојени 2. маја из осталих чета Првог шумедијског одреда, као и преживели борци Космајске чете. На месту предвиђеном за свечаноет, партизански сарадници из околних села донели су ноћу храну. У свитање 6. маја штаб одреда, борци и партијски радници пристигли су у логор. Када је свануло, стигло је још неколико група из околних села. На ивицама шуме, скривене у лишћу, мотриле су партизанске страже. У сачуваном дневнику неког ЧШна пггаба одреда (највероватније одредског лекара Виктора Колина) под датумом 6. мај пише:

„ ... Друг командант Г. Ш. и штаб одреда извршили су смотру свих присутних партизана којима је друг командант Г. Ш. саопштио да се обновио наш одред и ко је његов штаб. После говора друга команданта Г. Ш. и команданта одреда, отпевајШ су партизани неколико песама.

По подне је одржана приредба, којој је поред партизана присуствовала једна група сеоских омладинаца. Политкомесар одреда је одржао говор о Ђурђевдану као празнику, који је иначе везивао народно-ослободилачке борбе српског народа одувек, па и сад. После тога изведен је културно-забавни програм..."

(Орипшал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 10079).

У Космајском одреду формиране су две чете.<sup>15</sup> У Прву чету су ушли преживели борци који су уочи формирања одреда стигли са Букуље. Касније је ова чета појачана још једним водом издвојеним из некадање Грочанскоподоунавске чете, која је сада реорганизована у Другу космајску чету. Као реон дејства, Првој чети је одређена територија округа западно, а Другој источно од пруге Београд—Ниш. Под непосредном командском штаба одреда налазила се, сем тога, једна петорка одређена за специјалше задатке.

<sup>15</sup> У командама чета били су: у 1. чети — командир Иван Зафред Мића (после његове смрти командир је био Живан Пауновић Голубан, а кад је и он погинуо, Душан Поповић Вуја), политички комесар Олга Врбич Нада, замен. командира Душан Поповић Вуја; у 2. чети — командир Милан Живковић Ујак, политички комесар Лазар Љубоја Миле а заменик командира Богомир Прокић Боја Азањац.

Извршена је такође и допуна штаба одреда, у који су ушли као интендант Миливоје Павковић Чича, а као одредски лекар Виктор Колин.

По подне је настало право народно весеље. У логор је стигло из околних села неколико стотина омладинки и омладинаца са хармоникашима. Жандармеријско одељење из Младеновца, које је пошло у извиђање тога дана, обавештено о присуству „великог броја партизана“ побегло је назад у варош.

Ноћу су чете кренуле на своје терене. Штаб одреда је 10. маја издао наредбу да се појачају напади на саобраћај и непријатељске јединице. Прва чета је 12. маја поставила заседу на железничкој станици Дражањ—Шепшин, очекујући немачки транспортни воз. Међутим, пре воза је на заседу наишло једно одељење немачких војника који су обезбеђивали пругу. Погинула су три и рањено неколико Немаца. Теже је у заседи рањен један борац Прве чете, кога су партизани понели собом, али је убрзо подлегао ранама. Друга чета је 15. маја извршила напад на железничку станицу Кусадак на прузи Београд—Ниш. Уништене су скретнице и сва постројења, прекинута пруга и запаљена станична зграда. Прва чета је 15. маја поставила заседу на интернационалном друму између Брчина и Рипња. Заплењен је и спаљен један камион који је превозио намирнице за окупатора. Иста чета је сутрадан, 16. маја, извршила напад на железничку станицу Ресник на прузи Београд—Ниш. Док је једно одељење водило борбу са Немцима и жандармима, чета је дигла у ваздух скретнице и неколико станичних колосека. После ове акције, Прва чета се пребацила у посавски орез, где је, прогоневши групе дражиноваца, 20. маја опколила у селу Вранићу четничке официре. Ови четници су у једној штали одржавали конференцију на којој су прављени спискови комуниста по селима за ликвидацију. Борба је трајала неколико сати. Четници су изгинули од партизанских бомби убачених у шталу, али је на самом завршетку борбе један рањени четник убио Живана Пауновића Голубана који је тада вршио дужност командира чете. Због ванредне храбрости и угледа који је уживао међу борцима и у народу, Младеновачки окружни комитет Партије је одлучио да га после смрти прими у чланство КПЈ. Ова чета је 24. маја поново поставила заседу на 35. километру од Београда, на интернационалном друму. Ту између Раље и Поповића дочекан је ватром луксузни ауто са Немцима. Немци су успели да побегну, а рањен је само немачки војник који је ишао на мотоциклу испред аутомобила као обезбеђење. У аутомобилу који је каоније запаљен заплењена је већа количина дувана и намирница.

Друга чета је 21. маја спалила општинску зграду са архивом у Великој Крсни а сутрадан и у Дубони и Бадље-види. Ноћу 23. маја извршен је напад на железничку станицу Водањ. Попгго еу растерани немачки војници, демолирана је железничка станица и заплена и подељена сељацама извесна количина петролеја и намирница.

Половином маја непријатељ је од провокатора дознао о великом народном весељу које је 6. маја одржано у Маковици. Агенти Специјалне полиције, уз помоћ жандарма и љотићеваца, отпочели су претресе и масовна хапшења по околним местима. Само у селу Ковачевцу ухапшено је и батинано око 200 омладинаца и омладинки због учешћа на партизанском весељу. Како су многи партизански сарадници успели да избегну хапшење, Специјална полиција је са жандармима почела ноћу тајно да организује заседе у селу да би их похватили. Због тога је Друга чета неколико дана провела у околини Младеновца. Већ прве вечери „специјалци“ су налетели на партизанске заседе али су успели да умакну у град без губитака.

Тридесетог маја чета је водила велику борбу на друму Смедеревска Паланка — Смедерево код села Азање. Немачки војници и неколико стотина жандарма и љотићеваца опколили су партизане у засеоку Влашки До. Чета је тога дана логоровала у шуми Грачац, на око 6 километара од вароши. Обавештен о томе, непријатељ је скупио јаче снаге, од око 250 жандарма и љотићеваца, којима је командовао поручник Александар Марковић, као и 150 немачких војника из града. Непријатељски напад је почео око 18 часова. Друга чета, која је тада имала 5 пушкомитраљеза, приметилa је непријатељске стрељачке стројеве и на време посела положаје. Борба је трајала пуна три сата. Погинуло је десетак немачких војника а неколико је рањено. Љотићевци и жандарми су имали такође велике губитке. Међу погинулима је био командант непријатељског одреда и још један водник, док су три водника рањена. Укупно је било мртвих и рањених преко тридесет љотићеваца и жандарма.<sup>18</sup> Партизани су имали само једног лакшег рањеника. Када је пала ноћ, они су се пробали из непријатељског обруча.

Исте ноћи, док је Друга чета водила борбу у Азањи, Прва чета је са позадинским организацијама у целом космајском срезу, сем у Рогачи и Раниловићу, понова излепила летке којим се службеници општинских управа позивају да прекину рад.

Крајем маја, због појачаних партизанских акција, непријатељ је на територију прво младеновачког и грочан-

**Према док. 4560 у Институту за историју радничког покрета Србије, било је мртвих 20 и 11 рањених непријатељских војника.**

ског, а затим и подунавског и јасеничког среза довукао јаке снаге које су поселе скоро сва села. Требало је да се овим притиском онемогући партизанска активност уочи жетве. Због реквизиција у неродној 1942. години наступила је у летњим месецима глад. Људи су млели кору од дрвета, пасуљ и сасушену траву. Овакво „брашно“ месило се и пекло место хлеба. Показивало се да ће партизанске акције за скривање хране, олако схваћене у 1942. години, сада имати пуну подршку свих сељака. Ради застрашивања народа, у близини једног од најбољих партизанских села — Малог Пожаревца, Немци су извршили масовно стрељање логораша. У извештају Младеновачког окружног повереништва од 6. јуна, о томе пише:

„... 25. маја код Малог Пожаревца естрељано је 120 људи из логора и новоухапшених. Стрељали су љотићевци, док су Немци били присутни томе. Претходно је била ископана јама у коју су затрпани стрељани. У исто време ископана је и друга, која стоји празна, треба да служи као претња сељацима. Сви стрељани су из нашег краја — округа. За време стрељања било је повика: „Доле крвави окупатор“, „Живела слободна Србија!“ итд. итд. Нарочито кад је стрељана друга група. Један Циганин је, кад је требало да буде стрељан, узвикнуо: „Гледајте господо како стрељају сиротињу“.

Стрељању су присуствовале општинске управе суседних села. Издат је плакат у коме се налазе имена стрељаних...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2744).

Међу стрељанима се налазио и секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез младеновачки, Момчило Живојиновић Живинар, кога су ранили и ухватили дражиновци код села Пружатовца, а затим га преко среског начелника Ивковића предали Немцима.

Претреси терена које су предузели Немци, љотићевци и жандарми у мају спровођени су уз масовно хапшење, батинање, прогоне и пљачку. Немачка команда је првог и другог јуна „као одмазду због чувања партизана извршила колективну казну“ против Малог Пожаревца, Камендола, Врчина и Бегаљице. Одузета је половина целокупне стоке у селима. Немачки војници су пролазећи кроз села палили куће и пуцали на сељацима по њивама. Одузимали су брашно, куруз, маст и све што им је долазило до руку.

Упркос непријатељском терору који је беснео током целог јуна и јула, партизанске чете су свакодневно изводиле



многе акције, а у неколико сукоба нанеле су и теже ударце непријатељу. Почетком јуна у космајски срез је стигао Јуришни батаљон Српског државног корпуса. Прва чета је 2. јуна заробила једног наредника овог батаљона. Трећег јуна дошло је до борбе на Тресијама под Космајем. Јуришни жандармеријски батаљон је претрпео тешке губитке. Погинуло је 18 жандарма а већи број је рањен. У тој борби погинуо је и командир Прве чете Иван Зафред Мића Словецац, радник из Истре, а лакше су рањена два бораца. Иста чета је тих дана на Трешњи под Авалом дочекала у заседи Бициклистичку чету Српског државног корпуса под командом капетана Михаиловића. Жандарми су потпуно разбијени. Погинуло је 9, тешко рањено 7 а лакше 4 жандарма.<sup>17</sup>

После хватања двојице познатих љотићеваца, Кузмића, у Великој Крсни, Друга чета се пребацила у подунавски срез. Она је 10. јуна, извршила напад на железничку станицу Радинац на прузи Београд—Смедерево. Запаљена је станична зграда и сви вагони који су се нашли у станици. Из Радинца су према Смедереву пуштене две празне локомотиве, које су етигле до смедеревске железничке станице, што је довело до узбуне у граду. У јуну месецу био је нарочито велики прилив бораца у чету, па је она подељена на две, односно издвојени су из ње борци и формирана је Трећа младеновачка чета Космајског одреда.<sup>18</sup> Младеновачка чета је 16. јуна извршила напад на железничку станицу Глибовац на прузи Београд—Ниш. Борба са Немцима и жандармима на станици трајала је неколико чаеова.

Поред ових значајнијих борби, партизанске чете су скоро свакодневно у мају и јуну изводиле разне мање акције, као што је одузимање намирница реквирираних за окупатора, ометање непријатеља да среди општинске управе и одржавање зборова по селима, пгго је знатно допринио ширењу партизанског утицаја и привлачењу нових бораца у одред.

### „ХЕНЗЕНОВА ОФАНЗИВА" У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ

Пожаревачки партизански одред је крајем 1942. године наносио велику штету окупатору. За неколико месеци биле су распуггене скоро све општинске управе у округу и обу-

<sup>17</sup> Према извештају ореског начелника из Сопота.

<sup>18</sup> Командир ове чете био је дотадањи секретар Среског повереништва Партије за младеновачки срез, Љуба Михајловић Чикић, земљорадник из Велике Крсне. Комесар је био Живомир Савковић Маузер, а заменик командира Брашоо Стојковић Бели, оба земљорадници из Ковачевца.

стављене све испоруке из села за немачку војску. Отуда су већ први хладнији дани новембра били обележени појачаном активношћу окупаторских и петоклонашких одреда. Непријатељске јединице су све чешће упадале у села, блокирале и претресале поједине крајеве трагајући за партизанима. Најактивнија партизанска чета у то време била је Моравска, па се реон у којем је она деловала најчешће налазио на ударцу непријатеља. Приликом блокаде Породина, у новембру, Немци су легитимисали све мушкарце од 15 до 45 година. Око стотину људи истерали су пред општину, претили им и изводили их пред пушчане цеви, тражећи да открију где скривају храну и партизане. Два дана после овог догађаја, љотићевци су вршили претрес у Породину, Ракинцу и Жабарима. Јаче патроле претресале су и остала села у околини, а сутрадан им се придружило још око 50 немачких војника, који су претресали колибе око Мораве. У исто време претресена су и села дуж Млаве. Непријатељски одреди су се најчешће задржавали у реону Породин—Тишевац—Миријево. Многа села су претресана више пута узастопце, а поред немачких пешадијских и коњичких одељења, у претресима су узимале учешће и јединице Руског белогардејског корпуса из Пожареваца. Непријатељски војници су односили из кућа месо, маст, сланину и друге намирнице. Овакви препади<sup>19</sup> и претреси трајали су све до фебруара 1943. године. Тада је притисак непријатеља изненада ослабио на целој територији пожаревачког округа.

Пожаревачки партизански одред је у то време имао три чете — Моравску, Стишку и Печку. Оне су и поред сталних непријатељских претреса терена успешно онемогућавале рад општинских управа и спровођење реквизиција. После растурања наредби о забрани рада општина, спаљиване су општинске архиве. Осуђен је и стрељан изван број петоклонаша по селима који су се оглушили о наредбу штаба одреда. Од почетка јануара до половине фебруара 1943. године партизани су у округу извршили преко четрдесет оваквих акција. Поједине чете су, поред сукоба са непријатељским јединицама, извршиле и неколико диверзија на саобраћај. Почетком јануара једна група бораца опкољена је од жандарма у Жабарима. У краћем сукобу рањен је један жандарм а партизани су успели да се пробију из кућа. Четвртог јануара запаљен је код Кучајне камион немачке Фелдкомандатуре из Београда. Половином овог месеца разоружано је неколико жандарма и четника који су залазили у села. Четрнаестог јануара жандарми су у Ореовици опко-

<sup>19</sup> Огласе претреса види у извештају Радмиле Трифуновић Хитре, инструктора ОК КПЈ за Пожаревац. — Институт за историју радничког покрета Србије, док. бр. 3161.

лили једну групу бораца Моравске чете са којом се налазио и политички комесар Сима Симић. Захваљујући Симиној одлучности, партизани су успели да се пробију без губитака. Сличан догађај се одиграо и двадесетог јануара под Мустапића, када је вођена дужа борба са жандармима, а крајем истог месеца једна партизанска патрола је код Рашанца прекинула телефонско-телеграфске везе са Пожаревцем.

Мада су сви сукоби са непршјатељем били претежно дефанзивног карактера, они су у народу наилазили на видан одјек, стварајући све повољнију атмосферу за мобилизацију људства и јачање одреда. Крајем јануара Окружни комитет је на састанку, поред организационог стања у округу, разматрао и делатност одреда и проблем горњачких четника, који су, држећи најпогодније планинске терене, били стална сметња бржем подизању народа у оружану борбу. На састанку је констатован видан напредак у раду организација. На терену су ојачали илегални одбори народне власти и организације жена. У округу је било 132 члана Партије 27 кандидата и 101 скојевац. По селима је било пет наоружаних борбених група, које су бројале преко тридесет бораца. Окружни комитет је, међутим, констатовао да се организационо слабо продирало према Горњаку и да је била недовољна политичка активност на разобличавању четничке дволичности. У закључцима је подвучена потреба да штаб одреда учврсти чете и изводи акције са више плана и система. Према наредби Главног штаба НОПО Србије, требало је у то време да се у пожаревачком округу приступи повлачењу у одред илегалних десетина и група са терена. О томе се говори и у писму које је Окружни комитет упутио штабу Пожаревачког партизанског одреда.

„... С обзиром на спољну и на унутрашњу, по нас повољну ситуацију, пре него икада треба извршити мобилизацију људи за одред. Цивилна партијска организација већ је томе послу приступила. И ви са ваше стране треба да учините све да би наш одред ојачао. Издајте конкретна упутства четатама. Најбољи пут за мобилизацију људи у наш одред, јесте пут бсрбених десетина. Ми ћемо све постојеће групе мобилисати у одред. Цивилне ће организације приступити стварању нових борбених група, испробаће их у акцијама и одмах ћемо их мобилисати. Међутим, на вама је да се сва четна руководства повежу са свим десетинама, да у свим селима стварају борбене групе у договору са руководиоцима цивилног рада, да их увлаче у акције, да појачаним полштитичким радом створе код њих вољу за одлазак у одред.

Маоовним стварањем борбених група свуда, почећемо отклањати слабости. У првом реду, да народно-ослободилачку борбу воде само партизани, 2) лакше уништавати Горњачане, 3) моћи ћемо одлично да организујемо обавештајну службу, 4) спречићемо масовну хајдучију и пљачку, 5) деста ћемо допринети да се Горњачанима онемогући присилна мобилизација народа по сеоским већ сачињеним списновима и 6) конкретно приступити мобилизацији људи за одред..." (Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 7005).

Првих дана фебруара отпочело је спровођење ових директива Окружног комитета Партије. Јачање покрета омогућило је припреме за стварање Окружног народно-ослободилачког одбора. Отпочело је такође и продирање у оне крајеве округа где су партијска и партизанска упоришта до тада била слаба. Долазак нових бораца из ударних група са терена још више је допринео вези партизана и народа.

Нарастање и јачање покрета у пожаревачком округу убрзало је и припреме окупатора за обимнију офанзиву, која је требало да отпочне половином фебруара, обухватајући не само долину Мораве и Млаве него целу територију пожаревачког и делимично јатодинског и зајечарског округа.

Непријатељске снаге које су, по плану штаба 704. немачке ловачке дивизије, требале да учествују у овој акцији биле су подељене у пет група. Њих су сачињавале јединице 734. немачког пешадијског пука, који је имао 42 официра, 333 подофицира и 1674 војника, затим Трећи пук Руског добровољног корпуса, чији су делови били смештени у Пожаревцу и Петровцу, три батаљона овог корпуса из Доњег Милановца, Бора, Неготина, Пожаревца и Костолца. Из Крагујевца је придружен овим јединицама Пети пук Српског добровољачког корпуса под командом Марисава Петровића. Употребљени су и жандарми, чије су посаде ојачане по свим селима у округу. Број непријатељских војника износио је око пет хиљада. Четници Драже Михаиловића су се такође припремали да узму учешће у борби против партизана. По договору са Недићевом жандармеријом, четнички команданти су ради јачања својих одреда повукли „у шуму" жандармеријске посаде. Тако су 14. јануара Звишком четничком одреду приступили жандарми станице СДС из Нереснице. Да би пред народом прикрили сарадњу са недићевцима, четници су тобоже опкољавали жандармеријске станице а жандарми су без отпора предавали оружје или одлазили са шима.

Према немачком плану, требало је да ове јединице отпочну „претрес терена“ 16. фебруара. Тога дана у 24 часа група „Југ“ је требало да са зборног места у селу Марковцу стигне у Седларе, а две чете Трећег батаљона 724. пука у село Лукавицу. Ујутру 17. фебруара, у 5,30 чаоова, одатле је требало да почне наступање према северу и североистоку. Трећи батаљон Руског заштитног корпуса, приликом наступања, требало је да претресе места Купиновац, Тишевац, Бугеур, Ђуринци и Буровац, а Трећи батаљон 724. пука Бобово, Оскорушу, Братинац и Дубницу. У току дана све јединице би избиле на линију Кушиљево—Дубница—Адровац—Табановац. Полазак групе „Исток“ одређен је за 17. фебруар у 5 часова. Она је имала задатак да затвори следеће линије: друм Петровац—Велико Лаоле—Шетоње и друм Шетоње—Ћовдин—Везичево, претресајући истовремено села Велико Лаоле, Шетоње, Ћовдин и Везичево. Ррупи „Север“ је наређено да затвори линију Жабари—Брзоход—Петровац, претресајући поменута места. То исто је требало да група „Фриц“ учини на правцу Ракинац—Жабари—Породин а група „Ајнс Це“ на друму Свилајнац—Кушиљево и Породин.

Почетком фебруара непријатељске јединице су вршиле повремено претресе, хапсећи по селима и извиђајући терен. Петог фебруара немачка одељења су вршила чишћење терена према Дубљу<sup>20</sup> а 12. фебруара приликом претреса у Турији ухапшено је 19 сељака.

Први ударац непријатељских јединица био је уперен на територију моравског среза. Петнастог фебруара Моравска партизанска чета је на друму Пожаревац—Петровац код села Топонице сачекала у заседи немачки луксузни аутомобил. У њему су заробљена два немачка официра и два подофицира. О томе је политички комесар ове чете Сима Симић писао 16. фебруара штабу одреда:

„... Сачекали смо немачки луксузни аутомобил са командантом немачке војске у нашем округу и још три Немца. Аутомобил смо запалили а Немце смо пострелили. Запленили смо једну пушку машингевер, три пара чизама и још неке ситне ствари. Запленили смо актташну са мапама и неким наређењима. Мапе су значајне, јер је у њима обележен распоред свих непријатељских снага. Из мапа и наређења види се како су Немци требали да пођу 16. о. м. из Пожареваца, Петровца, Кучева и Лапова против Моравске партизанске групе...”

(Оригинал у ВИИ рег. бр. 1642/8—9)

<sup>20</sup> ВИИ рег. бр. 23/3-2 К-22 и бр. 15/1 — 1 — 99 КВО.

Један од заробљених немачких официра, пуковник Хензел био је командант 734. гренадирског пука. Како је од пггаба 704. дивизије њему било поверено руковођење операцијама око Пожаревца, партизани су том приликом запленили комплетан план непријатељске акције, који је предвиђао „претрес терена, хватање и одвођење у Пожаревац свега мушког становништва преко 15 година, као и паљење кућа.“<sup>21</sup>

Напад код Топонице у којем су партизани запленили документа о „офанзиви“ и ликвидирали пуковника Хензела изазвао је пометњу и узбуну код непријатеља. Истога дана, 15. фебруара, у подне свим трупама је хитно наређен покрет. Немачки војници су започели терор најпре у Топоници а затим и по суседним селима око Пожаревца — Селаковцу, Крављем Долу, Пољанама, Пругову, Лучици, продирући истога дана до Великог Села, Бара и Берања. У првом налету, из кућа и са њива покупљено је 239 сељака а у Топоници је спаљено неколико зграда. Заплашени народ се разбежао по пољу. Пуцајући за сваким ко се није одазвао наредби да стане, немачки војници су убили десетак сељака, али ни тога ни следећег дана непријатељу није пошло за руком да опколи и уништи партизана. Моравска чета се, маневришући, пребацивала са једног на други терен. Како су немачке операције добиле широке размере, она је пошла према Трњану, зборном месту Стишке чете, да и њу као најближу обавести о офанзиви. Међутим, Моравци су у Трњане стигли касно, јер је Стишка чета већ била отишла дубље на свој терен, припремајући се да изврши диверзију на пругу Пожаревац—Кучево.

Обавештена да Немци пале села око Пожаревца, Стишка чета је одустала од планиране акције и пребацила се у село Баре. Борци су у ноћи приметили фарове немачких аутомобила, али су закључили да се они крећу према Великом Градишту. Не придајући нарочити значај овим покретима непријатеља, чета ее разместила на починак у оближњим кућама. Само два сата касније партизани су обавепгени да се Немци налазе у селу. Командир је одмах наредио покрет према Берању. У свитање борци су кренули Берањском косом, разазнајући по стишкој равници групе немачких војника које су затварале обруч. Усиљеним маршем чета је покушала да избегне опкољавање пребацивањем преко Сиракова. Мада се већ било сасвим разданило, партизани су били принуђени да крену кроз село. Али већ код првих кућа у Сиракову налетели су на немачке тенкове. Принуђена да прихвати борбу на чистишт, Стишка чета

<sup>21</sup> Види докуаденат бр. 3857 у Институту за историју радничког покрета Србије.

је већ од првих непријатељских рафала претрпела теже губитке. Погинули су командир Милосав Средојевић, заменик командира Славко Поповић, секретар четне партијске јединице Светислав Урошевић и још два борца а политички комесар Дража Марковић Рођа био је рањен у ногу. После краћег отпора преполовљена чета је успела, бацајући бомбе, да се пробије из обруча. У овој борби погинула су и три немачка војника. Немци су затим спалили седам кућа у Сиракову и стрељали три сељака.

Све до краја фебруара 1943. године јединице немачке 704. дивизије крстариле су овим крајевима. За то време, изузимајући борбу са Стишком четом 17. фебруара код Сиракова, оне нису имале неког видног успеха. Партизанске чете су наставиле рад и у периоду у коме је беснео непријатељски терор. Ноћу 18. фебруара Моравска чета је прекинула телефонско-телеграфске жице код Великог Села. Печка чета је 22. фебруара извршила напад на железничку станицу Чешљева Бара. Демолирана су сва станична постројења и покидане телефонско-телеграфске линије. Миниран је такође и мост на прузи Кучево—Пожаревац и тиме прекинут саобраћај на неколико дана. Ову акцију поменуо је и Билтен Врховног штаба а и радио „Слободна Југославија“.

Почетком марта непријатељска „офанзива“ је ушла у другу фазу. Целу територију пожаревачког округа запоселе су одреди недићеваца и љотићеваца. У селима која су се прочула као партизанске базе они су се задржавали по неколико дана, вршећи скоро сваке ноћи претресе и хапшења. Нихове колоне су се кретале Стигом у широком фронту гонећи пред собом ухапшене читаве породице, са стоком и запрегама. Рачуна се да је марта 1943. године из села у овом крају ухапшено око хиљаду људи. Љотићевци су при својим штабовима организовали привремене затворе. У њима су људи премлаћивани до бесвести, печени усијаним гвожђем, везивани ужареним жицама а ране су им сољене. То су били методи којим су ухапшенима изнуђивана признања, било о себи, било о другима. Оне за које су дознавали да имају било какве везе са партизанима мучили су садистички све док не би издахнули.

Овакви претреси терена и хапшења убрзо су створиле навику код људи да се скривају и беже. Копани су лагуми, склоништа, преграђивани обори, зазиђивани простори испод степеништа и кошева. Непријатељ је због тога почео да мења тактику. Љотићевци су често вршили претресе по дану и кад би народ помислио да је све прошло, враћали се изненада у току ноћи и појова претресали. Понекад су држали блокирана поједина села и претресали их по неколико дана узастопце, или би се сместили у село, маршовали путевима

уз музику, а онда одлазили да би се после сат-два вратили изненада и започели опкољавање и претрес.

Вишенедељни терор љотићеваца завршио се стрељањем у Братинцу, где се налазио и штаб ових одреда. У зору 2. IV. издвојено је и упућено Гестапоу у Пожаревац стотину затвореника а двадесет и пет их је ту естрељано. Били су то углавном чланови Партије и активнији сарадници народноослободилачког покрета. Измрцварени и унакажени даноноћним мучењима, многи од њих нису могли да се крећу, па су их на стрељање другови износили на носилима. Сви су се јуначки држали и у последњем часу као што су пре тога храбро подносили мучење. Партизански курир Загорка Ивановић Гора стрељана је после вишедневног мучења а да није открила ни једну везу. Храбро се држао и Александар Ивановић Бабунски члан Среског партијског повереништва из Набрђа, коме су љотићевци приликом мучења сломили руку, чупали живце са ногу и пекли га усијаним гвозђем. Милева Станковић из Малог Црнића изнета је на стрелиште потпуно осакаћена и деформисана. Најстрашније муке пре стрељања поднели су и Радмила Станковић из Смољинца, Воја Цветковић Торла из Трњана, Милован Ракић из Смољинца, Гојко Миладиновић из Костолца и остали који су изведени на стрељање.

Љотићевци нису напустили саевим ову територију ни после стрељања у Братинцу. Све до краја априла они су повремено крстарили Стигом и Звиздом, претећи и хапсећи по селима. Њихово место су затим заузели четници Драже Михаиловића, настављајући да премлаћују и кољу све оне који су хапшењем од љотићеваца већ били означени као сумњиви за везу са партизанима. Тако се фебруарска непријатељка офанзива у овом крају протегла до позног лета 1943. године.

Најтеже последице непријатељског терора, у први мах, претрпела је партијска организација, омладински активи и народноослободилачки одбори. Још јануара месеца Гестапо је ухапсио десетак симпатизера из Пожареваца, настојећи да открије партијско и скојевско руководство. Окружни комитет је зато позвао све угрожене да се повуку у илегалност. Тако су из града пребачени на терен Александар Вељковић, Мирко Стојадидовић, Драгутин Радивојевић, Миодраг Никољшћ, Борка Богојевић, Милан Лазаревић, Драган Милојковић Јелисије, као и председник НОО Рада Марковић. Партијски актив у граду био је знатно ослабљен. Међутим, фебруарска офанзива уништила је скоро све базе у селима, тако да су партијеки активисти често морали да се крећу тереном као партизанске јединице, избегавајући непрестане потере непријатеља. Понекад су појединци данима морали да остану у склоништима „где ни шибица није



горела". Гладовање од по неколико дана било је скоро нормално. Непријатељска тактика да разбије организације по селима имала је донекле успеха. Народ је био заплашен, скоро сви активисти у моравском, ресавском, пожаревачком, млавском, звишком и рамском срезу били су похапшени. Партијске организације остале су без веза, веома ослабљене. Сугестије ОК да се пређе у полуилегалност или искључиву илегалност често нису поштоване, тако да су многи чланови Партије пали баш због своје небудности. Скоро половина чланства била је стрељана или отерана у логоре.

Први налет непријатеља донео је знатан прилив у све партизанске чете. Тако да је почетком марта извршена реорганизација одреда. Моравска чета је издвојила две десетине и образовала нову, Ресавску чету, а из Печке чете издвојена је група бораца која је требало да образује нову, пету по реду Млавску чету:<sup>22</sup>

„Ових дана", — извештава Штаб одреда — „за време офанзиве формирана је Ресавска чета. Тиме се број наших чета повећао још за једну. . ." (Институт за историју радничког покрета Србије, док. бр. 2933). А нешто касније у извештају о овом периоду пише: „У пролеће су почели да нам долазе нови борци, прилажење је било широко. Одред је имао 5 чета са 70 бораца ..."

(Зборник док. Т1 К5, стр. 384).

Намера да се жешће удари на непријатеља на североисточној страни округа није се обистинила. Печка чета је само неколико дана по свом преформирању настрадала у једном већем сукобу с љотићевцима. И поред изричите забране да се крећу око Раброва, које је непријатељском акцијом било угрожено, чета је ноћу 16. марта дошла у село. Непријатељ је осетио њено кретање и напао је. Том приликом три партизана је погинуло, пет је заробљено а комесар Никола Стефановић Дошљак у пробијању се одвојио од чете, наишао на четничку заседу и погинуо. Тако је у том крају понова требало реорганизовати чету. Одустало се и од образовања Млавске чете а преостали борци су понова окупљени у нову Печку чету.

Реорганизована Стишка чета, попуњена борцима из Костолца и Пожаревца, већ 3. марта извршила је акцију на млин у Великом Селу, затим је 11. марта демолирала оп-

<sup>22</sup> У Ресавској чети командир је био Вујица Ремењак а политички комесар Александар Милановић Санда. У Стишкој чети командир је био Властимир Илић, у Печкој чети командир је остао Милоје Милојевић а комесар је био рудар из Костолца Никола Стефановић Дошљак.

штину и прекинула телеграфско-телефонске везе у Божевцу. Два дана касније сличну акцију извршили су и у Брдарцу, а затим су се пребацили у западни део округа, на Дунав, да припреме акцију на Костолац.

И у овом периоду најактивније, упркос баш на њих усмереној непријатељској офанзиви, биле су Моравска и Ресавска чета. У ноћи 6. марта растурена је општинска управа у Батовцу, сутрадан у Дубравици, а пет дана касније спаљена је архива у Сибници. Крстарећи кроз многа села, партизани су растурали општинске управе, палили архиве, растурали партизанске летке и тумачили народу прави циљ непријатељске офанзиве у Врбници, Породину, Кушиљево, Витежево, Орешковици, Добрњу, Вошановцу, Топоници. Једна патрола је упала у средско место Жабаре и ликвидирала истакнутог четничког организатора. У ноћи 29. марта спаљена је архива у Орешковици, а два дана касније посечене су телефонске везе код Забрђа. У току преподнева 2. априла једна патрола Моравоке чете сачекала је пред самим Пожаревцем три камиона с националном службом, растерала посаду, спалила их а једног Немца који је спроводио раднике ликвидирала. Сутрадан је у Брзоходу спаљена архива и ликвидиран командир сеоске страже недићевац, који је покушао да пружи отпор. Непријатељ се поново окупио на долину Мораве, па су обе чете морале да се повуку дубоко, чак до под Хомољске планине. Тамо на Бусуру, 15. априла, пребацујући се из појате у појату, у једном мањем сукобу с четницима погинуо је политички комесар Моравске чете Сима Симић. Он је остао последњи да штити одступницу борцима. Кад је дошао на њега ред да се пребаци у бољи заклон, погодио га је куршум у срце.

Половином априла поново су оживеле акције у Поморављу. Обе чете су се вратиле на свој терен и 19. априла спаљена је архива у Доњој Ливадици, сутрадан у Четережу, недељу дана касније у Вошановцу и Брзоходу. Али баш тих дана наишао је на једну четничку заседу Вујица Ремењак и погинуо.

Све теже је било, услед масовних хапшења и терорисања народа, партизанима да се неопажено крећу. Сваки дан тек приспелог пролећа стварао је нове тешкоће и доносио нове ударце. Стишка чета је 1. априла била у Брежану. Непријатељ је открио њено боравиште и пошао у опкољавање. Командир Властимир Илић Властуца штитио је одступницу и навлачио непријатељске потере на себе. Био је већ тешко рањен, али док је год био при свести, пружао је отпор. Заробили су га кад се онесвестио и спровели у Пожаревац, где је после неколико недеља стрељан. На стрелишту се држао херојски пркосно. Стишка чета се понова вра-

тила у Брежане и 7. априла извршила задатак спаливши архиву у општини. Три дана касније уништене су архиве у Бабушници, Маљуревцу а на железничкој станици Сираково демолирани су уређаји. Затим се чета пребацила у Каидол, где је 13. априла спалила архиву. Исте ноћи растурена је управа у Барама, три дана касније у Малом Градишту и Чешљевој Бари, а на станици ЈБубиње демолирани су уређаји. Док је једна патрола отишла у Ђураково и Курјаче да растури оштинске управе, главнина чете сместила се по салашима код Смољинца да одржи састанак с представником штаба одреда и да прими прездравелог комесара Дражу Марковића Рођу. Међутим, тог поподнева одред недићеваца из Пожаревца, обавештен где се партизани налазе, изненадио је чету. Партизани су пружили отпор и пожурили да заузму боље положаје. Међутим, у том пребацивању теже је рањен и заробљен комеар Марковић. Освестио се тек у првом селу, где су га разуларени недићевци ликујући показивали народу. Рањени комеар почео је тад да говори: „Не бојте се људи! Ипак ће ови гадови изгубити ... Црвена армија и другови ће ово да освете! Доћи ће сви они пред народни суд ..”<sup>23</sup> Каеније, приликом вишенедељног саслушавања у Гестапоу, Рођа није изменио своје држање. Није признао ништа, није хтео чак ни да одговара на питања. Немци су му прво ампутирали руку, лечили га у болници (у којој је лежао окован за кревет), а затим су га подвргли мучењу. Поред осталог, у току мучења извадили су<sup>М</sup> једно око. Тада је затражио да говори:

„Знао сам да сте варвари!”, рекао је, „али да велика немачка култура ничег човечанског вама не оставља, то видим тек сада. Унаказили сте ме, убићете ме, знам, али вам ништанећу рећи! Живели партизани!”  
(Зборник док. бр. 2966).

Стрељан је 8. јуна 1943. године на Чачалици. Од батина није могао да се креће, па су га на стрелиште однели у ћебету, а гестаповац Адам Дуфт убио га је из пиштоља, јер није могао да стане пред митраљез.

Сутрадан по сукобу код Смољинца, готово на истом месту, наишла је група партијских радника, углавном Пожаревљана, са инструктором ОК Росом Димитријевић и Миодрагом Николићем чланом МК Пожаревац, на љотићевце. Ови су их све заробили и спровели на Бањицу, где су убрзо стрељани. Међутим, ни губитак Стишке чете у борби 17. априла није био последњи. Десетак дана касније, тек што

<sup>23</sup> Институт за историју радничког покрета Србије, док. бр. 292.

се чета реорганизовала,<sup>24</sup> већ је у Бискупљу, 29. априла, била нападнута од једног јачег одреда СДС. После дуге борбе, погинула су 5 партизана, заједно са командиром и замеником командира. Тада је руководство над преосталим делом чете преузео Ђуро Кеџман Јоксим. Чета је већ 6. маја извршила акцију у Брежану ликвидиравши 3 издајника, а затим се пребацила у близину Костолца да се попуни новим борцима. Међутим, у то време су и Ресавска и Моравска чета, готово у исте дане, претрпеле велике губитке. У Миријеву, 3. маја, после вишечасовне борбе, јуначки су изгинули Милан Благојевић, заменик команданта одреда и инструктор ОК Радмила Трифуновић са још 4 партизана. Опкољени у једној појати, они су пружали отпор. Када им је понестало муниције, извршили су самоубиство. Два дана каоније настрадали су и Ресавци. У крајем сукобу са недићевцима између Бошњана и Лопушника погинуо је Миодрат Милановић Конзул а рањен је и заробљен Александар Петровић Шумски са још три партизана. Штаб одреда је тада одлучио да борце и из Мораве и Ресаве прикључи Стишкој чети. Тако је ова чета, ојачана, 4. јуна извршила акцију у Брадарцу, затим се сутрадан сукобила с недићевцима код Набрђа, натеравши потерно одељење у бекство. Потом се пребацила на Дунав и 9. јуна спалила општинску архиву у Батовцу. Међутим, не поштујући искуство герилског ратовања, чета се и сувише дуго задржала у крстарењу у непосредној близини Пожаревца, тако да је 15. јуна била изненађена на Набрђу од једне веће групе недићеваца и љотићеваца. У дужој борби партизани су уопели да убију наредника и поднаредника који су цредводили недићевце и пробали се из обруча. У борби је погинуо командир Кеџман Јоксим и још три борца, међу којима је била и једна другарица.

На другом крају округа дејствовала је у то време Печка чета. Упркос офанзиви, у одред је цристизао приличан број радника из Београда и Костолца. Тако је овде потражио везу и Света Поповић Шпанац, касније комесар Прве шумедијске бригаде. Печка чета је 2. маја демолирала железничку станицу Звижд, а три дана касније у близини Кучева спалила непријатељски камион. Затим је извршила мање акције у Турији, Раковој Бари и Сени. Крајем месеца је имала сукоб с четницима који су их напали на спавању између Турије и Сене. Борци су успели да се извуку из обруча, али су двоје били заробљени. Ноћу 10. јуна партизани

" За командира је постављен Слободан Милосављевић Босанац а за комесара Видоје Домазетовић.

су код Ракове Баре напали јако четничко одељење. У борби је рањен четнички командант капетан Стефановић. Међутим, четници нису били разбијени, јер су им пред свитање пошли Немци у помоћ, па су се партизани морали повући. До краја месеца Печка чета је извршила још неколико акција одузимајући намирнице које су недићевци и четници пљачкали по селима.

У јуну је постепено дошло до опадања непријатељског притиска. Цео терен препуштен је четницима, који су клањем људи по селима употпунили терор у овом периоду. Свој крвави пир почели су још у јануару, када су једне ноћи у Малом Црнићу до крви избатинали шест сељака. У Макцима су заклали четворицу, а заробљеног партизана Смедеревца боли су ножевима док није изгубио евест. Тада су га везали за кола и гањајући коње у лудачки трк одвукли га у планину. У Смољинцу су затим заклали тројицу а у Барама једног партизанског сарадника. Период Немачке и љотићевске офанзиве четници су провели дубоку у планинама, а затим су у априлу и мају понова наставили са терором. У Раковој Бари заклали су партијског радника Александра Вељковића Цикулу, затим партизана Симу Вукелића Штуку, а 7. јуна код Царевца зверски су убили др Бошка Вребалова и Воју Богдановића, секретара Среског повереништва из Раброва. Некадашњем комесару одреда др Вребалову распарали су стомак, па му набили главу у црева и тако га угушили. Дугом листом злочина четници су завршили најтежи период народноослободилачке борбе у овом крају:

„И одред и позадина", пише у извештају штаба о овом периоду, „претрпели су велике губитке. Борба у нашем крају далеко је била уназађена, одред сведен на трећину а народ врло застрашен. Четници су искористили овакву ситуацију, не дозвољавајући народу да се ослободи страха као ни нама да ојачамо .. ."

(Зборник док. Т1 К5, стр. 384).

У време непријатељске офанзиве од фебруара до јуна интернирано је око 450 људи из пожаревачког округа, на Чачалици и Братинцу стрељано је преко 260 а 30 кућа је спаљено. У непрестаним борбама пожаревачки одред је опао на трећину. Погинуло је око 36 партизана и исто толико најактивнијих чланова Партије и сарадника НОП-а. Међу њима су се налазила 2 члана штаба одреда, 6 командира чета и 7 политичких комесара. Од партијских радника

пало је 10 истакнутих руководилаца, од којих три инструктора Окружног комитета, секретар ОК СКОЈ-а Драгољуб Дулић (29. априла пошнуо у Забели у близини Пожаревца) и 6 чланова ереских комитета и повереништава Партије.

Али упркос тако великим жртвама, партизани су извели 30 акција на општинске управе, затим 20 других мањих акција, 4 значајније диверзије на телефонско-телеграфске комуникације, четири пута су рушили железничку пругу, један мост су бацили у ваздух, спалили су 3 камиона, а у 14 сукоба с непријатељем убили 12 војника, 7 ранили и ликвидирали 15 немачких агената и истакнутих окупаторских елугу.